

Araştırma Makalesi

Kayıp Burjuvazinin Peşinde: İlk Kemalister Üzerine Bir Sınıf Analizi

Gökhan ATILGAN¹

ORCID: 0000-0002-1569-1110

DOI: 10.54752/ct.1280827

Öz: Bu makale, ilk Kemalisterin sınıfsal konumları üzerinedir. Millî Mücadele ile Cumhuriyetin kuruluş sürecinde gerçekleşen Türkiye'deki burjuva devriminin öncüleri olan ilk Kemalisterin toplumsal sınıflarla ilişkisi hakkında iki tür yaklaşım geliştirilmiştir. Birinci yaklaşıma göre ulusu kurtaran ve cumhuriyeti kuran ilk Kemalister sınıf-aşırı bir konumdadır. İkinci yaklaşıma göre ise ilk Kemalister bağımsız bir sınıftır. Modern Türkiye'nin kuruluş sürecinde bir burjuva sınıfının olmadığı konusunda birleşen bu yaklaşımların ortak yanı ilk Kemalistlere toplumsal sınıfların oluşumunu engelleme ya da toplumsal sınıfları yaratma gücü atfetmeleridir. "Kayıp burjuvazi"nin peşine düşen bu makale ise daha farklı bir yaklaşıma sahiptir ve ilk Kemalisteri toplumsal sınıfların içinde konumlandırmayı önermektedir. Makalede Türkiye'deki burjuva devrim süreci Karl Marx'ın sınıf kavramını kullanımındaki esneklikten, Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Kuramının geliştirdiği geniş bakış açısından ve Althusserci okulun bazı kavramlarının adaptasyonundan yararlanılarak yeniden tartışılmıştır. Bu tartışma çerçevesinde İlk Kemalister Türkiye burjuvazisinin asli bir bileşeni olarak konumlandırılmıştır. Ancak bu konum sabit ve ebedi bir konum olarak değerlendirilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de burjuva devrimi, Türkiye burjuvazisi, Kemalister, toplumsal sınıflar, burjuvazi

A Class Analysis of the Early Kemalists: A Class Analysis of the Early Kemalists

Abstract: This article is on the class position of the early Kemalists. Two approaches have been developed regarding the relationship of

¹ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi atilgan@media.ankara.edu.tr

Gökhan ATILGAN, G. (2023) "Kayıp Burjuvazinin Peşinde: İlk Kemalister Üzerine Bir Sınıf Analizi", *Çalışma ve Toplum*, C.2, S.77. s. 991-1024

Makale Geliş Tarihi: 03.09.2022-Makale Kabul Tarihi: 04.01.2023

the early Kemalists, who were the pioneers of Turkey's bourgeois revolution during the National Struggle and the establishment of the Republic, with social classes. According to the first approach, the early Kemalists who saved the nation and established the republic were in a trans-class position. According to the second approach, the early Kemalists were an independent class. The common point of these perspectives, which all agree that there was no bourgeoisie in modern Turkey's establishment process, is that they attributed the power to the early Kemalists to prevent the formation of social classes or to create social classes. This article, which pursues the "lost bourgeoisie", has a different approach and proposes to position the first Kemalists within the social classes. The bourgeois revolution process in Turkey is re-discussed in the article by making use of the flexibility in Karl Marx's use of the concept of class, the broad perspective developed by the Uneven and Compound Development Perspective, and some of the Althusserian concepts. Within the framework of this discussion, the early Kemalists were positioned as an essential component of the Turkish bourgeoisie, but this position was not considered as a fixed and eternal position.

Keywords: The bourgeois revolution in Turkey, Turkish bourgeoisie, Kemalists, social classes, the bourgeoisie

Giriş

Millî Mücadeleye ve Cumhuriyetin kuruluşuna önderlik eden ilk Kemalistler² kimlerdi? Geleneksel anlatılarda onların "kurtarıcı" ve "kahraman" rolüne vurgu yapılır. Millî Mücadeleye önderlik ettikleri için bu vurgu ikna edici bir yön de taşır. Onlara "asker-sivil aydın zümre" veya "zinde güçler" de denmiştir, "Jakobenler" de. Hatta "son Osmanlı paşaları" ya da "son Jön Türkler" diyenler vardır. Onların "çevre" üzerinde kontrol kuran "merkez" ya da "devlet sınıfı" olarak tanımlanabileceklerini düşünenlere de rastlanır, Türkiye modernleşmesine öncülük eden "yeni elit kuşağı" olarak değerlendirilmesi gerektiğine inananlara da. İlk Kemalistler hakkında değişik perspektiflerden yapılan bu konumlandırmalar, onların farklı niteliklerini vurgular. Ancak bir ortak noktaları vardır: Kemalistlerin hangi toplumsal sınıfa ait oldukları hakkında belirgin bir şey söylemezler, hatta bu yönde bir imada bile bulunmayı tercih etmezler. Bu anlatılarda Kemalistler "sınıfsız", "sınıflar üstü", "sınıf-aşırı" insanlarmış veya kendileri apayrı bir sınıfmış,

² "İlk Kemalistler" deyimini, aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde açıklayacağım üzere, Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanan; düşünce ve eylemde, askerlikte ve siyasette onunla hareket eden çevre için kullanıyorum.

hatta tek iradeli bir özneymiş gibi bir görünüm sergilerler. Oysa ilk Kemalisterin dahil oldukları bir toplumsal sınıf vardır ve tarihsel eylemleri ancak bu toplumsal sınıfın hem kendi içindeki hem de diğer sınıflarla olan ilişkileriyle birlikte düşünüldüğünde anlamlandırılabilir. Sınıfsal aidiyetlerinin göz ardı edildiği ya da yok sayıldığı her tanımlama Kemalisteri ulusun, toplumun ve sınıfların üstüne yerleştirir. Gelgelelim hiç kimse ya da hiçbir grup havada asılı duramaz. Her kişi ya da grup toplumun, toplumsal sınıf ilişkilerinin içinde hareket eder.

İlk Kemalisterin sınıfsal aidiyetleri ve konumları göz ardı edilerek sınıf-aşırı bir konuma yerleştirilmelerinin temeldeki nedenlerinden biri “kayıp sınıf” vakasıyla ilgilidir. Türkiye’de Millî Mücadele ile başlayıp Cumhuriyetin kuruluşu ile devam eden tarihsel gelişmeler bir sınıfın tarihsel hareketi olarak değerlendirilmediği sürece ilk Kemalisterin sınıfsal aidiyetleriyle ilgili bir analiz düzlemi kurulamaz. Söz konusu tarihsel gelişmeler bir sınıfın değil bir ulusun hareketi olarak görülünce ilk Kemalister de ulusun önderleri olarak konumlandırılırlar. Böylelikle ulus içinde burjuvazi, burjuvazi içinde de onun öncü kolu görünmez hale gelir. Bu makalede Türkiye’nin kuruluş sürecinde “kayıp burjuvazi”nin peşine düşmeye çalışacağım ve ilk Kemalisterin doğmakta olan Türkiye burjuvazisinin asli bir bileşeni ve öncüsü olduğunu savunacağım. Bu savunu, kuramsal tartışmalardan olgulara ilerleyen bir yol izleyecek.

Makale, beş bölümden oluşuyor. Birinci bölümde ilk Kemalisteri tanımlama ve konumlandırma sorununu ortaya koyuyorum ve bu sorunun kaynaklarına işaret ediyorum. İlk Kemalisterle ilişkin “sınıf-aşırı” veya “kendinde sınıf” tanımlamalarının onları nasıl toplum üstü bir konuma yerleştirdiğini sergiliyorum. Çok farklı kuramsal pozisyonlardan gelen bu tanımlama girişimlerinin en sonunda aynı noktada buluştuklarına işaret ediyorum. İkinci bölümde bu sorunu aşmak için sınıf kavramının nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili bir tartışma yürütüyorum. Karl Marx’ın inşa ettiği toplumsal sınıf kavramının esnekliği konusunda bir sergilemeyi ilk Kemalisterin sınıfsal olarak konumlandırılmasıyla ilişkilendiriyorum. Üçüncü bölümde ilk Kemalisterin sınıfsal açıdan konumlandırılması sorununda “ideal tip” soyutlamasının hatalı kavranışlarının ve toplumların eşitsiz ve bileşik geliştiğine ilişkin tarih perspektifinin özümsememiş olmasının önemli bir rol oynadığını ileri sürüyorum. Dördüncü bölümde ilk Kemalisterin tarihsel eylemlerinden yola çıkarak hangi sınıf içinde konumlandırılabilirliğine ilişkin bir iddia ortaya koyuyorum ve bu iddiayı Eşitsiz ve Bileşik Gelişme kuramının yanı sıra Althusserci okulun bazı kavramlarını uyarlanmasıyla temellendirmeye çalışıyorum. Beşinci bölümde ise, sorunsallaştırdığım konuyu dünyadan bazı örnekler düzlemine taşıyarak sonuca doğru ilerliyorum.

Tanımlama Sorunu

Bir ulusal kurtulma savaşına önderlik ederken üzerlerinde askerî elbiseleriyle, bir cumhuriyet kurarken de modern kıyafetleriyle tarih sahnesinde boy gösteren, hat boylarında savaşırken sıradan askerlerle kurdukları ilişkilerle halk içinde, devletin en üst mevkilerinde görev yaparken de toplumun en üstün konumundaymış gibi imgelenen ilk Kemalistler gerçekten kimlerdi?

Bu soruya verilen yanıtlardan biri; Kemalistlerin Millî Mücadelede öncü ve belirleyici bir rol oynayan, çökmekte olan bir imparatorluktan yeni bir cumhuriyet kuran, Türkiye toplumunu bir ulus olarak yeniden şekillendiren, ülkenin modern dünyaya yetişmesi için kararlı adımlar atan dar bir “kadro” olduğu şeklindedir. Bu yanıt Kemalistlerin fedakâr, vatansever, milliyetçi yönlerini öne çıkarır. Yetenekli, zeki ve özverili olan; ulusal çıkarları bireysel çıkarların üstünde tutan müstesna insanlardır ilk Kemalistler. Bu yanıtın kurduğu “halaskar” (kurtarıcı) imgesi, yer yer Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı tarihsel dönemlerinde devleti ve vatani kurtarmak için çareler arayan kahramanlara da gönderme yapar. Toplum ve ulusu inşa eden, şekillendiren, yönlendiren, her kesime eşit mesafede duran, kendinden önceki kahramanların başaramadıklarını başaran muzaffer kahramanlar imgesi ilk Kemalistleri toplumun tüm kesimlerinden tarafsızlaştırır, bağımsızlaştırır ve üstün bir yere yerleştirir. Bu yanıt, geleneksel Kemalist anlatının özüdür.

Kemalistlerin kim olduğuna ilişkin soruya verilen bir başka yanıt, birinci yanıtı sahiplenen ama daha tanımlayıcı olan “asker-sivil aydın zümre” şeklindeki yanıttır. En canlı biçimleriyle Doğan Avcıoğlu’nun eserlerinde ifadesini bulan “asker-sivil aydın zümre” efsanesi, ismiyle müsemmadır. Bu tanımlama, Kemalistleri bazıları asker bazıları sivil olmakla birlikte ortak yanları okumuş, aydınlanmış ve kendilerini toplumu kurtarmaya adadıkları için toplumdan bağımsızlaşarak onun üstüne ve önüne yerleşmiş bir “zümre” olarak görür. “Asker-sivil aydın zümre” adlandırması, barındırdığı imaları güçlendirmek için zaman zaman “zinde güçler” yakıştırmasıyla birlikte kullanılır. Böylece, durgun bir toplumun önüne fırlayarak onu peşinden sürükleyebilecek enerjik bir kesim olarak tasvir edilir “asker-sivil aydın zümre”. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni* adlı yapıtında “asker-sivil aydın zümre”yi ülkeyi ve halkı içine düştüğü berbat ahvalden kurtarabilecek yegâne güç olarak tasvir eder. Kitapta, ilk atalarından başlayarak fedakâran-ı millet olarak resmedilen asker ve sivil aydınların tarafsız ve rasyonel bir güç olduğuna ilişkin bir anlatı kurulur (Avcıoğlu, 1968).

Aralarında eski komünistlerin de bulunduğu ve 1932-1934 döneminde çıkardıkları derginin adından ötürü adına Kadrocular denilen entelektüeller, “ilk Kemalistler kimlerdir” sorusuna “inkılapçı kadro” yanıtını vermişlerdir. Bu hareketin öncüsü konumundaki Şevket Süreyya Aydemir, *Kadro* dergisine de zemin hazırlayan *İnkılap ve Kadro* adlı eserinde Kemalistleri “milletin ileri menfaatlerini kül

halinde temsil eden tek ve ileri bir kadro” olarak tanımlar (Aydemir, 1932: 143). Aydemir’in muhayyilesinde Kemalistler, milletin herhangi bir kesiminin, sınıfının, grubunun ya da tabakasının değil, milletin tümünün menfaatlerini “kül halinde” temsil eden, “halkın ifadesi” olan “inkılap avangardı”dır (Aydemir, 1932: 146, 161). Aydemir, “inkılap avangardı” olarak Kemalistlere Türkiye’de toplumsal sınıfların oluşumuna, çelişkilerine ve mücadelelerine meydan vermeyebilecek bir güç atfeder (Aydemir, 1932: 77, 133-134).

Aydemir’in ilk Kemalistlere toplumsal sınıfların oluşumunu engelleme gücü atfetmesinin tersi gibi görünen bir başka kuramsal pozisyon ise Kemalistlere toplumsal sınıfları yaratma kudreti atfeder. Bu kuramsal pozisyonun en iyi ifade edilmiş biçimlerinden biri Çağlar Keyder’den gelir. Çağlar Keyder, *Devlet ve Sınıflar* adlı kitabında, bürokrasiyi ayrı bir sınıf olarak ele alır, hatta onu “devlet sınıfı” (*state class*) olarak tanımlar ve Osmanlı’dan Cumhuriyete kesintisiz olarak uzanan bu sınıfa burjuvaziyi oluşturma niteliği yükler (Keyder, 1987: 27, 201). Kendisi bağımsız bir sınıf olduğu gibi bir başka toplumsal sınıfı da oluşturma kabiliyetine sahip olan bürokrasi tarifi Keyder’de “ilk Kemalistler kimlerdi?” sorusunun da cevabı olur.

Toplumsal sınıfların belirli toplumsal gruplar tarafından yaratılabilen varlıklar olduğu fikrini paylaşan Kemal Tahir, Kemalistlerin 1923-1962 arasında Türkiye’de kişi olarak burjuva ve sınıf olarak burjuvazi yaratmak için çabaladığını ama bu çabanın Türkiye’nin zenginleri bünyelerinde “burjuva çekirdeği-burjuvayı doğuracak yatkınlığı” taşımadığı için başarılı olamadığını savunur (Tahir, 1992: 74). Kemal Tahir’in akıl yürütmesine göre Kemalistler burjuvaziyi yaratma yeteneğine sahiptir ama eldeki malzeme buna elverişli değildir.

“İlk Kemalistler kimlerdi?” sorusuna verilen bir başka yanıt, “Kemalist elitler” ya da “Kemalist seçkinler” formülasyonunun içinden neşet eder. Bu kavramı kullananlar, Türkiye toplumunun tarihsel çelişkisini Cumhuriyetin kuruluş döneminde “Kemalist seçkinler ile toplum”, “devlet ile sivil toplum” ve “merkez ile çevre” arasında bulurlar. Söz gelimi Kemalistleri “bürokratik sınıf” olarak tanımlayan Şerif Mardin (Mardin, 1973: 183), kendi modernleşme projelerini topluma dayatan yönetici seçkinlerin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki “merkez-çevre” gerilimini bazı farklarla yeniden ürettiğini öne sürer. Yüzer gezer bir grup gibi algılanan Kemalistlerin merkezde konumlanarak çevreyi yönlendirme ve toplumu tepeden dönüştürme hareketleri, onları toplumsal sınıflardan bağımsız bir güçmüş gibi resmeder.

Birbirinden farklı ya da birbirine karşıtmış gibi görünen bu tanımlamalar, tıpkı bir kürenin aynı noktadan farklı yönlere dümdüz ilerleyenlerin yolun sonunda aynı noktada buluşması gibi bir ve aynı noktada buluşur. Bir konumda toplumsal sınıfların oluşumunu engelleyebilme kudretine sahip Kemalistler, bir başka konumda toplumsal sınıfları yaratma yeteneğine sahip bir güç olarak

görünürlük. Bir konumda müstakil bir sınıf olarak görünen Kemalistler öteki konumda sınıflar üstü rasyonel bir güç olarak belirirler. Toplumsal sınıfların üzerinde konumlanan Kemalistler, tarihin akışını istedikleri sınıfın lehine, istedikleri sınıfın da aleyhine çevirebilecek bir üstün gücün taşıyıcısı oldukları gibi, diledikleri sınıfa can verme diledikleri sınıfının da canını alma potansiyeline sahiptirler. Bu bakış açıları Kemalistler, toplumdaki ayrı, toplumun üstünde, kendine has bir sınıf veya kendi içinde bir özne olarak belirirler.

Farklı perspektifler ve farklı kuramsal kaynaklardan beslenmelerine rağmen bu görüşlerin ortak noktası, Kemalistleri ve kontrol ettikleri devleti toplumsal sınıfların ilişkilerinden ve mücadelelerinden ayrı olarak düşünmeleridir. Bu yaklaşımlarda Kemalistler ile burjuvazi, devlet ile burjuvazi ve devlet ile toplum ayrı “şey”ler olarak kabul edilirler ve bu şeyler birbirleriyle dışarıklı ilişkiler kurarlar. Bu yaklaşımların bir başka ortak noktası burjuvaziye yalnızca iktisadi bir kategori ve bu bakımdan da tek renkli olarak görmeleridir. Bir “şey” olarak ele alınan ve yalnızca iktisadi bir kategori içinde anlamlandırılan burjuvazi kendi dışındaki başka her şeyle (tabii ilk Kemalistlerle de) dışsal olarak ilişkiler kurar. İktisadi kategoriden başka kategorilerle tanımlanamayacağı varsayılan burjuvazi, kendi içinde gruplardan ve katmanlardan oluşan, içsel katmanları arasındaki hiyerarşi ve ilişki de tarihsel koşullara göre değişebilen bir sınıf olarak değerlendirilmez. Bunun yerine burjuvazi “donuk bir kütle” ve “homojen” bir yapı olarak görülür. Böylelikle de kendi içinde evrim, değişim veya dönüşüm geçirebileceği, kendi sıra düzeninde yer değiştirmeler olabileceği düşünülmez.

Millî Mücadeleye ve Cumhuriyetin kuruluşuna önderlik eden ilk Kemalistlere ilişkin farklı perspektiflerden gelen tanımlama girişimlerinin ortaya çıkardığı sorunlar bununla da kalmaz. Kemalistlerin kendi içinde ayrışabileceği, ayrışmalar içinde geçişler olabileceği, aynı yönde ilerleyen Kemalistlerin bazı anlarda yön değiştirebileceği, iç bölünmeler yaşayabileceği gibi olasılıklar tümüyle göz ardı edilir. İlk Kemalistler toplumdan, toplumun içindeki sınıflardan, sınıfların ilişkilerinden önce gelen ve bunların hepsini biçimlendiren bir aşkın özne olarak görülür.

Beri yandan maddeci tarih görüşünün verdiği açılarla yaptıkları Türkiye analizlerinde diyalektik yöntemi yetkince kullanan bazı isimler (Boran, 2021; Savran, 2022), ilk Kemalistleri sınıf-aşırı ya da sınıflar üstü konumlarından sınıf ilişkileri bağlamına yerleştirirler. Ancak bu çok önemli analizlerle eleştirel bir diyaloga girmek, bunları biraz daha derinleştirmek ve ileriye taşımak gerekir; ki bunu aşağıda deneyeceğim. Bu aşamada öncelik vermek istediğim şey “asker-sivil aydın zümre”, “inkılap avangardı”, “zinde güç”, “inkılapçı kadro”, “devlet sınıfı”, “bürokratik sınıf”, “modernleşmeci elit” gibi tanımlamaların Kemalistlere atfettiği tarih, toplum ve sınıf-aşırı olma halinin getirdiği büyük sorunun nasıl aşılabileceğine odaklanmak olacak. Bu sorunları aşabilmek için “dışsal”lıktan “içsellik”, “şey”likten “ilişki”ye, “donuk an”dan “süreç”e ve “durgunluk”tan “dinamizm”e

doğru ilerlemek ve toplumsal sınıfların hareket halindeki gerçeğinden yola çıkmak gerekir. Bunun için gerekli perspektif Karl Marx'ın sınıf kavramında bulunabilir. Ancak dikkatle atılması gereken bazı adımlarla...

Esnek Bir Sınıf Kavramına Doğru

Metinlerinin tümünü tarandığında Marx'ın sınıf kavramını kullanımının son derece esnek olduğu görülür. Fakat Marx'ın yaygın olarak okunan bazı eserlerinde bu esnekliği haiz olmayan sınıf kavramı kullanımına da rastlanır. Sözgelimi, *Komünist Manifesto*'da kapitalizme özgü temel toplumsal sınıflar (Engels'in 1888 tarihli İngilizce baskıya notunda) şu şekilde tanımlanmıştır:

Burjuvazi denince toplumsal üretim araçlarının sahipleri olup ücretli emeği sömüren modern sermayeciler sınıfı, proletarya denince kendi üretim araçlarına sahip olmadıklarından emek güçlerini satmaya muhtaç olan modern ücretli işçiler sınıfı anlaşılır (Marx ve Engels, 2018: 40).

Bu tanımda, burjuvazinin de proletaryanın da kim olduğu açıktır ve her iki toplumsal sınıfın sınır çizgileri üretim araçları karşısındaki konumlarına göre çizilmiştir. Bizi sınıfları üretim dünyası içinde aramaya sevk eden bu tanım, bir toplumsal sınıfta birleşen insanların yalnızca üretim süreci içinde bir araya getirilebileceğine ilişkin bir intiba doğurur. Bu arayış ve intibada bize (fabrika, imalathane, makine vb.) üretim aracı sahibi olan sanayici kapitalistler ve onların işyerlerinde çalışan sanayi işçileri imgesi eşlik eder. Marx'ın *Kapital*'de güttüğü amaca, sorunsallaştırdığı konuya ve bunlara uygun olarak seçtiği örneklere bağlı olarak kapitalistlerle ilgili betimlemeleri genellikle üretim araçları sahipleri sanayicileri, bankerleri ve tüccarları; işçilerle ilgili tasvirleri de sanayi işçilerini işaret eder. Marx'ın kendisi *Kapital*'in sayfalarında gezinen kişiler üzerinde “iktisadi kategorileri” temsil ettikleri ölçüde durduklarını belirtir. Kısacası, burjuva deyince genellikle sanayicinin, proleter deyince de sanayi işçisinin zihnimizde imgelenmesinin Marx'ta metinsel bir karşılığı vardır. *Kapital*'in tamamlanmamış kısımlarından biri olan “Sınıflar”da kapitalist üretim tarzına yaslanan modern toplumun üç büyük sınıfı olarak anılan “emek gücü sahipleri”, “sermaye sahipleri” ve “toprak sahipleri”nin gelir kaynaklarına göre (ücret, kar ve toprak rantı) tasnif edilmesi de bu imgeyi güçlendirir (Marx, 2021: 865).

Marx'ın toplumsal sınıflarla ilgili metinlerinde sadece bunlar görülürse “sınıf” denince homojen, birbirlerinden şematik olarak ayrılmış, bu bakımlardan da imgesel kapasitesi yüksek (fabrikatör, sanayi işçisi vb.) toplumsal grupların ve bireylerin düşünülmesi işten bile değildir. Fakat burjuvaların fabrikatörlerden ya da büyük şirketlerin patronlarından, işçilerin de sanayi proleterlerinden ibaret olmadığı

besbellidir. Çünkü toplum, şirketler ve fabrikalardan ibaret olmadığı gibi, içinde sınıf ilişkilerinin bükülerek aktığı hayat da metaların üretildiği işyerlerinden daha geniştir. Daniel Bensaid'in belirttiği gibi "sınıf ilişkileri, işyerinde patron ile işçi arasında doğrudan bir yüz yüze gelişe indirgenemez" (Bensaid, 2009: 109).

Marx'ın perspektifinde, yaşadığımız toplumları devindiren şey sınıflar arasındaki dinamik ve çelişkili ilişkilerdir. Sınıfların çelişkili ilişkileri sadece ekonomik kertede değil siyasette, kültürde, sanatta, ideolojide, eğitimde, bilimde, felsefede ve gündelik hayatta da süregider. Öyleyse toplumsal hayatın ne kadar kertesini varsa sınıf ilişkilerinin izleri o kadar kertede sürülebilir ve sürülmelidir. Bu, sınıfların üyelerinin ve temsilcilerinin hayatın tüm alanlarına yayıldığı anlamına da gelir. Böyle bakıldığında sınıf ilişkileri, çelişkileri ve mücadeleleri yalnızca maddi üretim düzeyinde meydana gelmez; diğer bütün düzeylerde de yaşanır. Fakat bunlar her düzeyde farklı biçimlere bürünür. Sözgelimi, üretim düzeyinde artık değer üzerinden yaşanan sınıf mücadelesi felsefi düzeyde idealizm ile materyalizm üzerinden şekillenir.

Marx'ın metinleri sınıf kavramına odaklanılarak daha geniş bir perspektifle tarandığında bu kavramın sadece üretim düzeyi için, Marx'ın kendi deyimiyle "iktisadi kategorilere" göre kullanılmadığı, sınıfların sadece sanayici sermayedarlar, toprak sahipleri ve fabrika işçilerinden ibaret olmadığı görülür. Sözgelimi Marx *Kapital*'de hükümet memurları, papazlar, yargıçlar ve subaylardan "ideolojik sınıf"lar diye söz eder (Marx ve Engels, 1995: 441).³ Bu kullanımda Marx'ın sınıfsal konumları belirlerken toplumsal işlevlere odaklandığı fark edilir ve yeri geldiğinde belirli toplumsal işlevleri (ideolojik, teorik) yerine getirenleri "sınıf" kavramı altına çekebildiği anlaşılır. Bu yöndeki önemli bir başka örnek, Marx'ın Hindistan üzerine yazdığı bir yazıda "yönetici sınıflar"dan (*ruling classes*) söz etmesidir (Marx, 1853).⁴ Marx, bu yazısında aristokratlar, fabrikatörler (*millocracy*) ve para babalarını (*moneyocracy*) "yönetici sınıflar" diye nitelendirir. Bu kullanım şeklinin sınırlarını çizen şey, iktisadi kategorilerden daha ziyade siyasal işlevdir.⁵

Marx, toplumsal sınıfları, analizinin farklı aşamalarında, farklı konumlanma noktalarından görerek ele alır. Hangi noktada konumlanıp hangi ilişkinin ne kadarını aktarmak istediğine göre de sınıf kavramını yeniden anlamlandırır. Mesela, *Kapital*'de, o an bulunduğu konumlanma noktasından aktarmak istediği ilişkiyi betimlemek için "küçük rantiyerler, memurlar, yazarlar, sanatçılar ve öğretmenler"den "orta sınıf" olarak söz eder (Marx, 2014: 199). Bu niteleme, Marx'ın "üç büyük sınıf"ı dümdüz çizgiler çekerek ayırtmadığını ima eder.

³ İngilizce çeviride "ideological classes" Türkçe çeviride "ideolojik katmanlar" olarak yer alıyor (Marx, 2014).

⁴ Yönetici sınıf (*ruling class*) hâkim sınıftan (*dominant class*) daha farklı bir şeydir.

⁵ Krş. (Ollman, 2011).

Marx'ın sınıfları homojen kümeler olarak tahayyül etmediği apaçıktır. Sınıfların kendi içlerindeki “katmanlar”dan, “katlar”dan “kesimler”den, “gruplar”dan söz etmesi bunun bir göstergesidir (Marx, 2014: 199, 250, 278). Beri yandan Marx, analizlerinde sınıfların “ideolojik temsilcileri ve sözcüleri”nden de bahseder; *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* adlı eserinde “bilginler, avukatlar, hekimler vb.”ni sanayi burjuvazisinin ve mali aristokrasinin ideolojik sözcüleri ve temsilcileri” olarak adlandırır (Marx, 2016: 48). Marx, bir başka yerde ise sınıfların “teorisyenleri” hakkında bir şeyler söyler (Marx, 2014: 291). Bir toplumsal sınıfın temsilcisi, sözcüsü ya da teorisyeni karşıt toplumsal sınıfa dahil edilemeyeceğine göre, siyasal ya da kültürel düzeyde belirli bir sınıfı temsil eden “yetenekli insanlar” Marx'ın nazarında o sınıfın kendi üyeleridir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Marx açısından sınıflar statik kümeler değildir; onlar hareket halindedir ve birbirleri arasında geçişler her zaman mümkündür. Marx, bunu ifade etmek için “geçiş sınıfları” kavramına başvurur (Marx, 2016: 118).

“Sınıf” kavramının çok ilginç kullanımlardan birine Engels'in Marx'a yazdığı 7 Ekim 1858 tarihli mektupta rastlanır. Engels, bu mektubunda, “İngiliz proletaryasının gitgide daha fazla burjuvalaştığına” dikkati çeker ve bunun yanı sıra “tüm ulusların en burjuvası olan İngiltere'nin nihai amacının bir burjuva aristokrasisine ve burjuva proletaryasına sahip olmak olduğunu” belirtir (Marx ve Engels, 2010: 344). “Proletaryanın burjuvalaşması”, “burjuva aristokrasisi”, “burjuva proletaryası” ve “burjuva ulus” gibi kullanımlar proleterlerin ya da aristokratların burjuva sınıfının birer üyeleri oldukları anlamına gelmez. Bu kavramlar, proleterlerin ya da aristokratların burjuva ilişkilerin bir parçası haline geldiğini nitelemek için kullanılır. Proleterler ya da aristokratlar, burjuva ilişkileri sürdüren birer parça veya burjuva ilişkilerin bir parçası haline geldikleri oranda burjuvalaşırlar. Üretim ilişkileri içinde işçi ya da aristokrata tekabül eden insanların hareket halindeki sınıf ilişkileri içinde burjuva olarak nitelenmesi Marx ve Engels'in sınıf kavramını ne derece esnek kullanabildiğinin bir göstergesidir. Bir başka gösterge de İngiliz ulusunun burjuva bir ulus olarak nitelenmesidir. Bu nitelemeyle anlatılmak istenen şey bir ulusun bütün üyelerinin burjuvalardan meydana gelmesi değil, ulusun hâkim renginin burjuva olması, burjuva ilişkilerin bir ulusa rengini çalmasıdır. Bu göstergelere dikkatlice bakılınca sınıf kavramının Marx'ın (ve Engels'in) eserlerinde akıp giden bir ilişkinin belirli kısımlarını ya da momentlerini aktarmak için esnekçe kullanıldığı anlaşılmış olur.

Görünen odur ki; Marx'ın sınıf kavramını kullanışı hangi kategori (iktisadi, siyasi, ideolojik) hakkında ya da hangi toplumsal işlev hakkında konuştuğuna göre değişkenlik gösterebilir. Marx açısından sınıf dinamik bir ilişki olmasının yanı sıra farklı içsel katmanlardan ya da gruplardan oluşur. Marx'ın sınıf kuramı üzerinde düşünürken bütün mesele onun diyalektik yöntemi ile kavramlara bakışı ve onları kullanışı arasındaki ilişkiyi yakalamaktır. Bertell Ollman'ın belirttiği gibi, Marx,

gerçekliğin yapı taşlarını “şeyler” değil “ilişkiler” olarak ele alır ve bu bakımdan da kavramlarının anlamları bu ilişkilerin ne kadarını ya da hangi anımı aktarmayı tasarladığına göre değişkenlik gösterebilen bir esnekliktedir (Ollman, 2011a: 21).

Marx'ın toplumsal sınıflar kavramının dümdüz bir şemadan ibaret olmadığını, yalnızca iktisadi kategorilere göre şekillendirilmediğini, statik bir “şey” gibi değil dinamik bir “ilişki” olarak inşa edildiğini anlamak neden önemlidir? Başka konuların yanı sıra kapitalist toplumlardaki temel sınıfları bu toplumların her düzeyinde ya da kertesinde gözlemleyebilme yetisini kazanabilmek için.

Şimdi, konumuz bakımdan son derece kritik bir soruyu gündeme getirelim. Millî Mücadeleyi ve Cumhuriyetin kuruluş sürecini kapsayan tarihsel dönem neden Türkiye burjuvazisinin tarihsel bir eylemi olarak değil de bazı kahramanların mucizevi bir atılımı olarak görülebiliyor? Bunun temeldeki nedenlerinden biri, bu tarihsel süreci tararken burjuvaziyi üretim düzeyindeki görünüm biçimleriyle aramaktır. Bu bakış açısıyla yaklaşınca Türkiye'nin bu çok kritik tarihsel sürecinde tarihsel ve siyasal eylemin aktörleri olarak fabrikatör, banker, tüccar gibi büyük sermaye sahibi kişiler aranır. Bulunamayınca (ya da yeterince bulamayınca) da bu tarihsel süreçte burjuvazinin olmadığı sonucuna ulaşılr. Burjuvazinin olmadığı sonucuna ulaşıldıktan sonra da tarihsel ve siyasal eylemin aktörleri olarak görülen ilk Kemalistler önce sınıflar üstü (ya da kendi başına sınıf) konuma yerleştirilir ve sonra da sınıf-aşırı bu kişilere kayıp burjuvaziyi yaratma kudreti yüklenir.

Peki, Millî Mücadeleye önderlik eden ve Cumhuriyeti kuran Kemalistler neden Türkiye burjuvazisinin bir kesimi ya da grubu olarak ele alınmaz? Neden ilk Kemalistler ile toplumsal sınıflar arasında bir aidiyet ilişkisi kurulmaz? Onlar neden hiçbir sınıfa ait olmayan, bu yüzden de ya kendileri bir sınıf olan ya da temel toplumsal sınıfları oluşturan kimseler olarak değerlendirilir? Yine aynı sebeplerle: Toplumsal sınıflar denince zihinlerde canlanan şey, şeması iktisadi kategoriye göre çıkarılmış, homojen ve imgesel kapasitesi yüksek (fabrikatör, sanayi, banker, tüccar vb.) toplumsal gruplardır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının fabrikatör, armatör, tüccar ya da banker olmadığı ve bu tip burjuvalarla herhangi bir benzerlik taşımadığı besbellidir. Millî Mücadele döneminde askerî kıyafetleriyle savaş meydanlarında, sonrasında ise takım elbiseleri ve fraklarıyla devlet mekanlarında boy gösteren Kemalistlerin burjuva sınıfına dahil edilmeleri veya bu sınıfın üyeleri olarak konumlandırılmaları görünümle dünyasına bakılarak mümkün olamaz. Bir başka neden; Kemalistlerin Millî Mücadele döneminde silahın kabzasını Cumhuriyetin kuruluş sürecinde ise devlet ve siyaset hayatının manivelasını elinde tutmaları olabilir. Silahın kabzası da devlet ve siyaset hayatının manivelası da Kemalistlere tüm toplum içinde rakipsiz bir güç olma niteliği kazandırır. Ne fabrikatörün ne tüccarın ne de bankerin iktisadi gücü ve nüfuzu Kemalistlerin askerî ve siyasî güçleriyle boy ölçüşebilir. Öyle olunca imgedeki burjuvadan daha güçlü siyasal liderlerin ve yöneticilerin kendilerinin de gerçekte birer burjuva olabileceği düşünülmez. Bunların

yanı sıra ilk Kemalistlerin Türkiye'nin sanayi burjuvalarına imkân veren ve yol açan bir konumda bulunmuş olmaları zihinsel bir karışıklığa yol açar. “Bazı bireylerin birer burjuvaya dönüşmesini kolaylaştıran bireylerin kendileri nasıl olur da burjuva olur” gibi kafa karıştırıcı bir soru, Kemalistlerin burjuva sınıfının ötesinde ya da üstünde konumlandırılmalarına yol açar.

Belirtilen sorunları aşmak için sadece sınıf kavramının toplumsal ilişkilere göndermede bulunduğu ve esnekçe kullanılması gerektiğinin farkına varmak yetmez. Türkiye’de Millî Mücadele süreciyle başlayıp Cumhuriyetin kuruluşuyla devam eden sürecin bir burjuva devrimi olduğunun ayırında olmak da gerekir. Oysa yukarıda “ilk Kemalistler kimlerdi?” sorusuna verdikleri yanıtlarıyla andığımız analizler, o dönemde Türkiye’de olan şeyi bir burjuva devrimi olarak değerlendirmez. Bu büyük tarihsel gelişme bir burjuva devrimi olarak değerlendirilmeyince de bir fail olarak burjuvazi “kaybolur” ya da “kaybedilir”. Türkiye’nin burjuva sınıfını ve onun katmanlarını bir “kayıp burjuvazi”ye dönüştüren bazı başka sorunlar da vardır.

İdeal Tip Sorunu ve Eşitsiz Gelişme

Türkiye’de Millî Mücadele ve sonrasında bir devrimin meydana geldiği, bu devrimin bir sınıf karakteri taşıdığı, dolayısıyla da bir sınıfın devrimi olduğuna ilişkin tespit ve tahlile karşı mesafeli duruşların kökeninde iki temel sorun yatar. Bunlardan biri “ideal tip”i gerçekliği daha kolay anlamak için geliştirilen bir soyutlama olarak değil, gerçekliğin kendisi olarak görme eğilimi; öteki de Eşitsiz ve Bileşik Gelişme kuramının tarihsel ve toplumsal gelişmeleri kavramak için sağladığı muazzam imkânlardan yeterince yararlanamama eksikliği.

Türkiye’de gerek toplumsal sınıflarla gerekse de devrimlerle ilgili temel hatalardan biri, sınıfları ve devrimleri “ideal tipler”e göre düşünmektir. “İdeal tip” Max Weber’in toplumsal gerçekliği daha kolay anlamak üzere geliştirdiği bir soyutlamadır. “İdeal tip” gerçekliği tam olarak yansıtmaz; o, gerçekliğin ayırt edici yönünü vurgulayarak elde edilen bir analiz aracıdır. Bu türden bir soyutlama aracılığıyla yapılan bir analizde belirlenmiş bir olgunun kurulan ideal tipe uyup uymadığına bakılır ve bunun için bir *check-list* kullanılır (Weber, 2003). Türkiye’de toplumsal sınıflar ve devrimler üzerine yapılan bazı yorumlar ve analizler belirli bir ülkedeki burjuva devrimini, kapitalizmi, burjuvaziyi ve işçi sınıfını ideal tipler olarak düşünerek, bunlar için *check-list*’ler hazırlayarak inşa edilir. Türkiye’de ideal tipe uygun bir burjuva devrimi yoksa Türkiye’de bir burjuva devrimi yaşanmadığı; Türkiye’de ideal tipe uygun kapitalizm yoksa Türkiye’nin aslında kapitalist bir ülke olmadığı; Türkiye’de ideal tipe uygun bir burjuvazi yoksa Türkiye’de aslında burjuvazi olmadığı sonucuna varılır. Veyahut da Türkiye’nin “Batı tipi” bir kapitalist ülke olmadığı, “Batı tipi” kapitalist ülkelerdeki gibi bir devrim yaşamadığı,

“Batı tipi” bir burjuvazi ve işçi sınıfına sahip olmadığı ileri sürülür. Tabii buradaki “Batı tipi” bir “ideal tip”tir. Batı’nın kendisi burjuva devrimleri ve kapitalizmin ortaya çıkış biçimleri bakımından kendi içinde farklılaşmışken, burjuvazinin ve işçi sınıfının oluşumları Batı’nın farklı ülkelerinde farklı yollar izlemişken Türkiye’nin kurgulanmış bir “Batı ideal tipi” ile karşılaştırılıp bu kurgunun check-list’ine yazılmış özellikleri karşılamadığına bakılarak Türkiye’nin burjuva devrimi, kapitalizmi, burjuvazisi ve işçi sınıfı olmayan bir ülke olduğu sonucuna ulaşmak başka yargıları da beraberinde getirir. Söz gelimi Marx’ın Batı toplumlarını açıklamak için geliştirdiği “kapitalizm”, “toplumsal sınıf” gibi kavramları Türkiye’yi analiz etmek için kullanılamaz, diye düşünülür (Tanyol, 1962). İlk Kemalistlerin sınıflar üstüymüşçesine görülmesinin ardında yatan kuramsal meselelerden biri budur. Zira Kemalistlerin, burjuvazisi olmayan (ya da “burjuvazisi kayıp”) bir ülkede burjuvazinin bir kolu ya da grubu olarak düşünülmesi mümkün değildir.

Türkiye’de kapitalizmin gelişimine ve sınıfların oluşumuna “ideal tip” fikrinden hareket ederek yaklaşmanın arka planındaki varsayım, kapitalizmin her ülkede eşit bir şekilde gelişeceği. Türkiye’de Batı’daki ideal tipe uygun bir kapitalizm ve kapitalizme özgü sınıflar olmadığına göre Türkiye kapitalist bir ülke değildir, yanı sıra da Türkiye’de kapitalizme özgü sınıflar yoktur şeklindeki önerme kapitalizmin her ülkede “eşit” ve “aynı” biçimlerde geliştiği ön varsayımına dayanır. Bu ön varsayım, düzçizgisel (*linear*) bir tarih görüşüyle de desteklenir. Buna göre, her toplum tarihin zorunlu evrelerinden geçerek ilerler: millî mücadelesini zaferle sonuçlandırmış ve cumhuriyetini kurmuş Türkiye de belki birgün kapitalist olacaktır ve kapitalizme özgü toplumsal sınıflar birgün Türkiye’de de ortaya çıkacaktır. Fakat bunun için ilk önce ideal tipteki kapitalist ülkelerin geçtiği evrelerden geçmesi gerekir...

Türkiye’nin kuruluş dönemine ilişkin analizlere rengini çalan bu tarih görüşü, Millî Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluş döneminde Türkiye kapitalizminin yollarını açan bir burjuva devriminin yaşandığını fark edemez. Fark edebilmek için “ideal tip” perspektifinden ve düzçizgisel tarih görüşünden uzaklaşarak “Eşitsiz ve Bileşik Gelişme” perspektifine varmak gerekir.

Eşitsiz ve Bileşik Gelişme kuramı hem farklı toplumlar arasında hem de toplumların kendi parçaları arasında gelişimsel varyasyonlar ve bunlara eşlik eden mekânsal farklılaşmalar varsayar. Bu perspektifin kurucu figürlerinden biri olan Leon Troçki, büyüklük, kültür, siyasal örgütlenme, maddi ve gayri maddi üretkenlik gibi açılardan farklılık gösteren çok sayıda toplumun varlığını “tarihin en genel yasası” olarak saptar. Troçki, nicelik olarak çok sayıda ve nitelik olarak da farklı toplumların arasındaki ilişkiyi “toplumların çoğulluğu, toplumlar arası etkileşim ve toplumsal farklılık” şeklindeki diyalektik bir ilişki olarak kavrar ve bu ilişkinin tarihsel sürecin dokusunu nasıl oluşturduğunu gözlemler (Anievas ve Nisancıoğlu, 2015: 45; Trotsky, 1980: 3).

Eşitsiz ve Bileşik Gelişme kuramı, geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkelerin adımlarını aynen ve aynı hızda tekrar etmek zorunda kalmadıklarını, “dışsal bir zorunluluğun kamçısı altında” sıçrama yapmak zorunda olduklarını, bu sıçrayışlarında kapitalist toplumların ulaştıkları en ileri sonuçları yeniden icat ya da keşfetmek zorunda bulunmaksızın kendilerine mülk edinebileceklerini, “yolculuğun farklı aşamalarını bir araya getirebilecekleri”ni görmemizi sağlar. En geridekinin sıçramalar yaparak gelişmesi, tarihsel geri kalmışlığın ayrıcalığıdır (Trotsky, 1980: 2-3). Bu ilerleyişte en geri ile en ileri, en modern ile en arkaik, en eski ile en yeni yan yana yaşar. En geri ile en ilerinin yanyanalığı dünya sisteminin kendisi için de geçerlidir; en geri kalmış ülke ile en ileri ülke aynı dünya sisteminin parçasıdır. Troçki eşitsiz gelişme yasasından türeyen bu yasaya “bileşik gelişme” adını verir (Trotsky, 1980: 3).

Tarihe, eşitsiz ve bileşik gelişme gibi gerçekçi ve geniş bir perspektifle bakınca kapitalizmin eşit olmayan ülkelerde aynı şekilde ortaya çıkmayacağını, bu toplum tipine yol açan burjuva devrimlerin her ülkede aynı şekilde gerçekleşmeyeceğini, bu devrime önderlik eden burjuvazinin oluşumunun her ülkede birbirini tekrar etmeyeceğini, devrim sürecinde burjuvazinin içsel katmanlarının rollerinin farklılaşabileceğini anlayabiliriz. Gelin burada söylenenleri adım adım açımlayalım.

Kapitalizmin eşit olmayan ülkelerde aynı şekilde ortaya çıkmaması, her ülkenin zamanda ve mekândaki farklılıklarından kaynaklanır. Kapitalizmin saf ya da normal (ideal) bir ortaya çıkış biçimi yoktur. “Batı kapitalizmi”nin ima ettiği Batı’ya özgü normal kapitalist modernleşme mefhumu, sadece bir mitten ibarettir. Aynı tarihsel gelişimin farklı varyasyonları farklı ülkelerin içsel ilişkilerinin farklılaşmış biçimleriyle olduğu kadar farklılaşmış uluslararası ilişkilerle de alakalıdır (Anievas ve Nisancıoğlu, 2015: 73-74).

Kapitalist gelişmeye yol açan burjuva devrimlerinin her ülkede aynı şekilde meydana gelmeyeceği, kapitalizmin ortaya çıkış biçimlerindeki farklılıklarla ve bu farklılıkları mümkün kılan koşullarla ilişkilidir. Farklı yollardan varılan kapitalist gelişmeye burjuva devriminin farklı biçimlerinin yol açması eşyanın tabiatı gereğidir. Sungur Savaran’ın belirttiği gibi, burjuva devrimleri koşullara bağlı olarak farklı alanlarda eşitsiz bir biçimde gelişir. Farklı ülkelerin gelişmesinin birbirine bağlanması süreç içinde burjuva devrimlerinin nitelik değiştirmesine yol açar. Burjuva devrimleri her ülkede ilk ve ideal bir modelin tekrarı veya kılık değiştirmiş bir kopyası olarak vuku bulmaz. Tarih yığılımlı olarak ilerler ve özgül bileşimler içinde hareket eder (Savran, 2022: 130).

Buradan, konumuz bakımından çok önemli bir noktaya ulaşırız. Eşitsiz burjuva devrimleri ile burjuvazinin her ülkede eşitsiz gelişimi arasında organik bir ilişki bulunur. Troçki, bir keresinde eşitsiz ve bileşik gelişmenin en önemli sonuçlarından birinin özgül sınıf ilişkileri yaratması olduğunu yazmıştı (Trotsky,

2010: xv). Kapitalizmin ve burjuva devrimlerinin her ülkede farklı biçimlerde meydana gelmesi hem burjuvazinin kendi içinde özgül bir dizilim hem de burjuvazinin diğer sınıflarla özgül bir ittifakının bir sonucudur. Belirli bir ülkede toplumsal sınıflar arasında eşitsiz bir gelişme söz konusu olabileceği gibi, sınıfların kendi içsel bileşenleri de eşitsiz gelişir. Bu da sınıf oluşumlarının her ülkede özgül bir yol izlemesinden kaynaklanır. Bu durum hem burjuvazi hem de işçi sınıfı için geçerlidir. Troçki'nin Rus işçi sınıfının oluşumunun İngiliz işçi sınıfının oluşumundan daha farklı bir yol izlediğine ilişkin gözlemi bu bakımdan aydınlatıcı olur. Troçki, işçi sınıfının İngiltere'de çağlar boyunca geçmişin yükünü sırtlayarak tedricen oluştuğuna, buna karşılık Rus işçi sınıfının sıçramalarla, ortamda, bağlantılarda ve ilişkilerdeki keskin değişimlerle ve geçmişten şiddetli kopmalarla ortaya çıktığına dikkati çeker (Trotsky, 1980: 7). Burjuvazi de tıpkı işçi sınıfı gibi farklı ülkelerde farklı şekillerde ortaya çıkar.

Türkiye'de modern topluma özgül toplumsal sınıfların, burjuva devriminin ve kapitalizmin ilk veya ideal bir tipi körü körüne takip ederek oluşacağını düşünmek ve Türkiye'nin kuruluş dönemini böyle bir düşünceyle analiz etmek metodolojik bir hatadan kaynaklandığı kadar yanıltıcı bir tarih görüşünden de kaynaklanır. Fakat burada bir başka hataya düşmemek gerekir. Toplumsal sınıfların, burjuva devrimlerinin ve kapitalizmin her ülkede farklı bir seyir izleyeceğine ilişkin argüman, her bir ülkenin nev-i şahsına münhasır (*unique*) olduğu anlamına gelmez. Kapitalizme özgül sınıfların oluşumu, kapitalizme yol açan devrimlerin ortaya çıkışı ve kapitalizmin gelişimi farklı ülkelerde farklı hızlar, farklı ritimler, farklı biçimler ve farklı seyirler izlese de bu farklılıklar bu devrimlerini “burjuva devrimleri”, bu toplum tipini “kapitalizm” ve bu sınıfları “kapitalizme özgül sınıflar” şeklinde tasnif etmeyi engellemez. Behice Boran'ın vurguladığı gibi, bilimde tipleştirme ve tasnif, önemli olan farkları daha az önemli olanlardan ayırt ederek, önemli olan farkları da kendi içinde önem derecesine göre bir sraya koyarak yapılır. Böyle bir yol izlenince, sözün gelişi, ömrü açık denizlerde geçen balina ile vahşi ormanlarda krallık eden aslan aynı tasnif içinde ve aynı tip altında yer alır; çünkü ikisi de memeli hayvandır. Oysa zoolojiden bihaber olan bir insan için balina ile aslanı aynı tip içinde düşünmeyi bırakalım, bunlar arasında bir benzerlik kurmak dahi mümkün değildir (Boran, 1962).

Makalenin buraya kadar olan bölümleri “ilk Kemalistler kimlerdi?” sorusuna doğru ve gerçekçi bir yanıt verebilmek için toplumsal sınıf kavramının Marx'ta olduğu gibi esnek bir kullanımına ve tarihe ve toplumlara bakışta Eşitsiz ve Bileşik Gelişme perspektifine ihtiyaç olduğunu temellendirmek içindi. Teorik ve metodolojik olarak gerekli esnekliği ve gerekli bakış açısını kazanmadan bu çetin soruya doğru yanıt verebilmenin mümkün olmadığını savunduktan sonra şimdi sıra daha somut bir tartışma yürütmeye geldi.

Sondan Başa: Burjuva Devriminden Burjuvaya

“İlk Kemalistler kimlerdi” şeklindeki sorunun yanıtı aslında bir başka sorunun ardında yatar: “İlk Kemalistler ne yaptılar?” Aşağıda bu soruya verilebilecek gerçekçi bir yanıt sergiledikten sonra sorunun kendisine tekrar döneceğim, yani “İlk Kemalistler kimlerdi” sorusuna.

“İlk Kemalistler ne yaptılar?” sorusuna verilen yanıtlardan bazıları şöyledir: a- İlk Kemalistler Türk milletini kurtardılar. b- İlk Kemalistler çöken bir İmparatorluğun yıkıntıları içinden modern bir cumhuriyet kurdular. c- İlk Kemalistler yeni bir “merkez” inşa ederek “çevreyi” kontrol altına aldılar. d- İlk Kemalistler kendinden başka hiçbir devrime benzemeyen “Türk inkılabı”nı yaptılar. e- İlk Kemalistler kimsenin kimseyi ezmediği “imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle”⁶ yarattılar... Örnekler çoğaltılabilir ama İlk Kemalistlerin tarihsel pratikleriyle ilgili anlatılar bu eksenlerde toplanabilir.

Fakat bunların dışında bir başka yanıt daha da vardır ki o yanıt Marksist sınıf analizinden kaynaklanır ve Eşitsiz ve Bileşik Gelişme kuramına yaslanır. Bu yanıt, ilk Kemalistlerin Türkiye’de bir burjuva devrimine öncülük ettikleridir. Tarihsel olarak bakıldığında Türkiye’de kapitalizmin temellerinin atılışının, modern devletin kuruluşunun ve modern topluma özgü sınıfların gelişiminin önündeki engelleri kaldıran tarihsel olay Millî Mücadele yıllarında başlayıp Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla süren burjuva devrimidir (Boran, 2021: 395-398). Bu devrime 1908 Devriminin ilk burjuva devrimi olduğundan hareketle “ikinci burjuva devrimi” denmiştir (Savran, 2022: 115). 1919’da başlayıp Cumhuriyetin kuruluşuyla süregelen devrimin, öncesi ve sonrasındaki tarihsel gelişmelerle nasıl ilişkilendirileceği başka bir tartışmanın konusudur. Burada bizim için önemli olan Türkiye burjuva devriminin burjuva devrimlerinin genel tarihinde nasıl konumlandırılacağı ve kendi içinde hangi uğraklara ayrılarak incelenebileceğidir.

Burjuva devrimleri, kapitalizm öncesi toplumlardan kapitalist toplumlara geçişteki devrimci dönüşümlerin yolunu açan devrimlerdir. Bu devrimler tarihsel olarak iki kategoriye ayrılır: Burjuva demokratik devrimler ve tepeden devrimler. İlk burjuva devrimleri kitleleri seferber ederek meydana geldikleri ve demokratik adımlarla ilerledikleri için “demokratik devrim” varyasyonları olarak şekillenmiştir. Fakat eşitsiz gelişen kapitalizmin yarattığı “zamansallıkta gecikmeler” nedeniyle bu toplum tipine geç giren ülkelerde burjuva devrimleri demokratik değil, “tepeden” ya da “yukarıdan” devrimler olarak meydana gelmiştir. Burjuva devrimleri 19. yüzyıl ortalarından sonra bu ikinci biçimin varyasyonlarıyla ilerlemiştir (Löwy, 2010; Savran, 2022: 83-84). Tepeden devrimler, meydana geldikleri her ülkenin özgül koşulları, bu özgül koşulların uluslararası ilişkilerle nasıl bir etkileşim içinde olduğu ve uluslararası ilişkilere nasıl etkilerde bulunduğu göre farklı biçimlere

⁶ Sözlerini Faruk Nafiz Çamlıbel ve Behçet Kemal Çağlar’ın yazdığı “10. Yıl Marşı”ndan.

bürünmüştür. Belirli bir burjuva devrimi, içine yerleştiği dünya bağlamı göz ardı edilerek anlaşılabilir ve analiz edilemez. Türkiye burjuva devriminin dinamiklerine ve özgülüklerine odaklanmak da ancak dünya kapitalist sisteminin daha büyük resmini akılda tutarak mümkün olabilir.

Tepeden burjuva devrimleri kategorisine dahil edilebilecek olan Türkiye burjuva devrimi, iki uğraklı bir devrimdir. Birinci uğrak 1919-1923 dönemini kapsar. Devrimin birinci uğrağında kapitalizm öncesi çok uluslu bir imparatorluğun yıkıntıları üzerine tek ulusun hakimiyetine dayalı bir burjuva cumhuriyeti kurulmuştur. Bu uğrakta Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürge statüsüne son verilmiş, saltanat yıkılarak ve hilafet ilga edilerek eski otokratik devlet imha edilmiş ve yerine bir burjuva devleti inşa edilmiştir. Burjuva devriminin “siyasal devrim” olarak adlandırılabilir birinci uğrağı, onun ikinci uğrağının yolunu açmış, cumhuriyetin kuruluşundan sonra başlayan sosyal devrim uğrağı 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca devam etmiştir. Ayrıntılarına burada girilmesine gerek bulunmayan bu ikinci uğrak tepeden bir sosyal devrim niteliğindedir. Siyasette, hukukta, eğitimde, kültürde ve ideolojide toplum büyük bir sarsıntıyla yeniden düzenlenmiş ve kapitalizmin toplumsal hayatın her alanında gelişmesinin önündeki engeller büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır (Savran, 2022: 100-106).

İki uğraklı Türkiye burjuva devrimine kimler önderlik etmiş veya devrimi kimler kotarmıştır? Bu sorunun cevabı “ilk Kemalistlerdir”. Yani askerlikte, devlet hayatında ve ideoloji alanında konumlanan üst düzey yönetici ve memurlar tabakası. Ancak burada karşımızdaki çetin sorun, bu tabakanın Türkiye devriminde neden belirleyici bir rol oynadığı ve hangi sınıfa dahil edileceğiyle ilgilidir. Önce birinci ve sonra da ikinci soruya yanıt verelim.

Birinci sorunun (askerlikte, devlet hayatında ve ideolojik alanda konumlanan üst düzey yönetici ve memurlar tabakası burjuva devriminde neden belirleyici bir rol oynadı?) yanıtı Eşitsiz ve Bileşik Gelişme perspektifinde bulunabilir. Bu perspektiften üretilebilecek yanıtı derinleştirmek için de Althusserci okulun bazı önemli kavramları konuya adapte edilerek kullanılabilir: “zamansallıkta farklılık” (*temporal difference*), “zamansallıkta kırılma” (*temporal dislocation*) ve “zamansallıkta gecikme” (*temporal lag*). Bu kuram ve kavramlar bize şöyle bir perspektif çizer: Toplumun ekonomik, ideolojik ve siyasal parçaları ya da yönleri farklı zamansallıklara sahiptir. Bu parçalar eşit olmayan bir biçimde gelişir ve bütünleşir. Toplumsal bütünlüğün gözenekli katmanlarından birinde meydana gelen değişim diğerine hemencecik etkide bulunmayabilir ve bütünleşme zamansallıktaki gecikmelerle yaşanır. Toplumsal bütünlüğün farklı alanları farklı zamansal duyarlılıklara sahiptir ve farklı zamansal duyarlılıklar farklı alanlar arasında eşitsizliğe dayalı kombinasyonlar yaratır. Farklı zamansal mantıklarla gerçekleşen dinamik bütünleşmeler, yer değiştirmelerle ilerleyebilir (Acaroğlu, 2019; Althusser, 1970; Balibar, 1970; Toscano, 2014).

Yukarıda gördüğümüz gibi toplumsal sınıflar toplumun farklı alanlarında (ekonomik, ideolojik ve siyasal) oluşurlar, biçimlenirler ve hareket ederler. Ancak bunların oluşumları farklı zamansal mantıklara göre işler. Sınıfların farklı alanlardaki bölümleri ya da katmanları arasındaki gelişim de eşitsiz olur; sınıf içi bütünleşme zamansallıktaki kırılmalar ve zamansallıktaki gecikmelerle yaşanır. Eşitsiz gelişen sınıf içi dilimlerin biri belirli bir momentumda çok daha öne çıkarken bir başkası daha geride kalabilir. Bunlar arasındaki kombinasyon dinamik olduğu için zamansallık yeniden kırılabilir; geride olan ileriye doğru sıçrayabilir, ileride olan geriye düşebilir.

Kapitalizme zamansallıkta gecikmelerle giren toplumlarda, burjuva devrimleri tepeden devrimler olarak biçimlenir ve işin doğası gereği tepeden devrimlerde askerlikte, devlet hayatında ve ideolojik alanda konumlanan üst düzey yönetici ve memurlar tabakası (bürokrasi) belirleyici bir önem kazanır. Bu, kapitalizme zamansallıkta gecikmeyle giren Türkiye’de de böyle olmuştur. Ancak, Türkiye burjuva devriminde “burjuvazinin bürokratik kanadı”nın⁷ belirleyici bir rol oynamasının nedenlerinden biri de Türkiye kapitalizminin özgül dinamikleridir. Bu özgül dinamik, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa pazarıyla bütünleşme sürecinde gelişen burjuvazinin çok uluslu karakterinin “zamansallıkta kırılmalar” yaşamasıyla ilgiliydi. Sungur Savran’ın gösterdiği gibi (Savran, 2022: 122-123) burjuvazinin Rum ve Ermeni unsurlarının Birinci Dünya Savaşı’nda kaderlerini Osmanlı İmparatorluğu’ndan kopma projelerine bağlamaları, savaş sonrasında da İngiliz emperyalizmiyle iş birliğine yönelmeleri burjuvazi için önemli bir kırılmayı beraberinde getirmişti. İttihat ve Terakki’nin “milli iktisat” politikalarıyla (Toprak, 2014) Türklerin ve Yahudilerin sermaye birikimi içindeki konumlarını Rum ve Ermeniler aleyhine güçlendirmek için yoğun bir çaba harcaması ve Millî Mücadelenin de zafere ulaşması burjuvazinin Rum ve Ermeni kesimlerinin büyük ölçüde tasfiye olmasına neden olmuştu. Böylelikle Türkiye burjuva devriminin başlarında burjuvazinin ekonomik kanadı zayıfken bürokratik kanadı ondan daha güçlü konuma geçmişti. İmparatorluğun çöküş ve Cumhuriyetin kuruluş sürecinde burjuvazinin farklı dilimleri farklı zamansallıklarda akmış ve eşitsiz bir biçimde gelişmişti; burjuvazinin bürokratik kanatları birleşip güçlenirken ekonomik dilimleri parçalanarak zayıflamıştı.

Kısaca belirtmek gerekirse; Türkiye burjuva devriminde askerlikte, devlet hayatında ve ideolojik alanda konumlanan üst düzey yönetici ve memurlar tabakasının öncü ve belirleyici bir rol oynaması bir yandan Osmanlı İmparatorluğu’ndan modern Türkiye’ye “geçiş”in “zamansallıkta gecikme”siyle bir yandan da Osmanlı-Türkiye burjuvazisinin iç yapısının “zamansallıkta kırılma”siyle ilgiliydi.

⁷ Bunun ne demek olduğunu aşağıda tartışacağım.

Şimdi ikinci soruyu yanıtlamaya çalışalım: Türkiye burjuva devriminde belirleyici rol oynayan askerlikte, devlet hayatında ve ideolojik alanda konumlanan üst düzey yönetici ve memurlar tabakası hangi sınıfa dahildi? Bu soru “ilk Kemalistler kimlerdi ve hangi sınıfa dahillerdi” sorusuyla özdeştir. Türkiye burjuva devriminde belirleyici rol oynayan askerlikte, devlet hayatında ve ideolojik alanda konumlanan üst düzey yönetici ve memurlar tabakasının (merkezî bürokrasinin) yani ilk Kemalistlerin burjuva sınıfına dahil olduklarını ve “bürokratik burjuvazi” olarak tanımlanabileceklerini düşünüyorum.

“Bürokratik burjuvazi” kavramı ilk kez Behice Boran tarafından kullanılmış, fakat burada kullanılan anlamından daha farklı bir şekilde içeriklendirilmiştir. Behice Boran, bu kavramı, Türkiye burjuva devrimine önderlik eden “küçük burjuva sivil-asker kadrolar”ın iş çevreleriyle kurdukları çıkara dayalı ilişkiler sayesinde burjuvalaşıklarını belirtmek üzere kullanır. Behice Boran, “yönetici sivil-asker kadro” olarak adlandırdığı ilk Kemalistlerin yaşama şartlarının savaş yıllarında halkın yaşamından pek üstün olmayan bir düzeyde bulunduğunu, ama Millî Mücadele sona erip sıradan askerler evlerine döndükten sonra bu kadronun yeni devletin dizginlerini elinde tutan egemen bir tabaka haline geldiğini belirtir. Boran, bu noktadan sonra 19. yüzyıldan beri filizlenegelmiş, Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında daha da güçlenmiş olan Türk burjuvazisinin ve daha beriden de toprak ağalarının yönetici kadronun çevresinde kümelenildiğini kaydeder. Devleti temsil eden bu kadronun sahip olduğu kamusal imkanları özel çıkarları için kullanabildiğini, özel iş çevreleriyle ilişkiler ve bağlar kurabildiğini vurgulayan Boran, Cumhuriyet devrinde bu şartlar sonucunda “bürokratik burjuvazi”nin meydana geldiğini ileri sürer.⁸ Boran, devlet ihalelerinin ve iktisadi devlet teşekkülleri yöneticiliklerinin politikacılara ve bürokratlara sağladığı özel çıkarların bürokratik burjuvazinin oluşumunda önemli bir rol oynadığını yazar (Boran, 2021: 79-81, 89). Dikkatle takip edersek, Boran’ın argümanının “sivil-asker yönetici kadro”nun yönetici konuma geldikten ve özel iş çevreleriyle bağlar kurduktan sonra burjuvalaştığı üzerine kurulduğunu görürüz. Boran, bu kadronun ancak özel iş çevreleriyle ilişki ve bağlar kuran ve özel çıkarları peşinden koşan kısmının burjuvalaştığını ilişkin bir kanaat oluşturur.

Bu makalede Behice Boran’ın geliştirdiği “bürokratik burjuvazi” kavramı sahipleniliyor. Ama kavram, Behice Boran’dan farklı olarak “bürokratik burjuvazi”nin tıpkı “sanayi burjuvazisi” ya da “ticaret burjuvazisi” gibi burjuvazinin

⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu Ankara adlı romanında sivil ve asker bazı ilk Kemalistlerin Ankara’da iş çevrelerinin ve yabancı firmaların komisyoncuları haline dönüştüklerini çarpıcı örneklerle anlatır (Karaosmanoğlu, 2021). Bu örnekler Behice Boran’ın iddiasını canlandırır.

belirli bir katman ya da dilimini oluşturduğunu belirtmek üzere kullanılıyor. Aradaki fark önemlidir. Zira Boran'ın kullanımı aslında bürokrat olanların bir kısmının sonradan burjuvalaştığını ima eder ve bürokratların dahil olmadıkları burjuva sınıfına iş çevreleriyle maddi çıkar ilişkisi kurarak zamanla dahil olduklarını anlatır.⁹ Benim kullanımım ise bundan daha başkadır: Boran'ın “aslında bürokrat” dediği tabaka benim için “aslında ve aynı zamanda burjuva”dır. Bürokratik burjuvazinin özel iş çevreleriyle (yani burjuvazinin ekonomik dünyadaki kesimleriyle) bağlar kurması ve bu bağlar sayesinde özel kazanımlar elde etmesi ise burada savunulan görüşe göre bürokratik burjuvazinin bir kısmının burjuvazinin ekonomik bölümlerine doğru geçiş yapması, konum değiştirmesi anlamına gelir. Yani bu, sınıf içi bir harekettir.

Aşağıda biraz daha geliştireceğim argümanın Behice Boran'dan daha farklı olarak dayanağı şudur: İlk Kemalister, yani Millî Mücadeleye önderlik eden sivil ve asker kadroların savaş koşullarında yaşam şartlarının son derece mütevazı olması, neredeyse sıradan askerler gibi yaşamaları onların burjuva sınıfına ait olmadıklarını göstermez. Türkiye'de burjuva devrimi emperyalist devletlere karşı bir ulusal kurtulma savaşı şeklinde geliştiği için çetin savaş şartlarında hayat koşulları bu savaşa önderlik edenler için de son derece ağırlaşmıştır. Ama bu özel zaman dilimindeki çetin hayat koşulları sınıfsal aidiyetleri ve konumları değiştirmemiştir. İlk Kemalister, Millî Mücadelede hat boylarında savaş yönetirken emekçi sınıflara, devlet kurduktan sonra ise burjuva sınıflara dahil olmamışlardır. Savaş koşulları ne kadar zor ve zafer sonrası koşullar ne kadar müreffeh olursa olsun, onların sınıfsal aidiyetlerini belirleyen şey sahip oldukları dünya görüşü, önderlik ettikleri devrimin niteliği ve yatkın oldukları kültürel eğilimlerdir. İçinde yaşamayı seçtikleri kültürel ve düşünsel dünyada, burjuva dünya görüşüyle bir burjuva devrimi gerçekleştirmişlerdir ve bu önemli kriterler bakımından da burjuva sınıfına dahildirler. Dördüncü bir kriter daha devreye sokulunca dahil oldukları sınıf daha da belirginleşecektir. Bu kriter, “düşman kim?” ve “neden düşmandırlar?” soruları tarafından şekillendirilir ve aynı zamanda toplumsal sınıf sorununun püf noktalarından biridir (Ollman, 2011b: 203). İlk Kemalister, Bolşeviklerle en yakın oldukları zamanlarda bile sosyalistlere ve işçi sınıfına hasmane bir şekilde yaklaşmışlar, bu tutumlarını zaman içinde koyulaştırarak sürdürmüşlerdir.¹⁰ Yabancı bir gözlemci Mustafa Kemal'in bütün ideolojiler içinde neden sadece Marksizme düşmanlık ettiğini şöyle dile getirmiştir: “Sınıflar ve sınıf çelişkisi üzerine kurulu toplum analiziyle yalnızca Marksizm onun dünya görüşüne bir alternatif getiriyordu. [Kemal] bastırmak dışında bu alternatifle yüzleşmeyi reddetti” (Ahmad, 1993: 73). Kemalister, bir burjuva devrimi yaptıklarının bilincindeydiler ve bu

⁹ Benzer bir argüman Taner Timur'un eserinde de yer alır (Timur, 1993: 87).

¹⁰ Bu makalenin konusu bu olmadığı için ayrıntılara girilmiyor. Daha detaylı bilgi için bkz. Atılgan, G. (2010). Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkanlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar. *Praksis*(21), 47-76.

devrime olsun, bu devrimle kurulacak modern kapitalist topluma olsun tek alternatif işçi sınıfından ve Marksizmden gelebileceği için bu sınıfa ve ideolojiye karşı apansız bir husumet içindeydiler. Düşman gördükleri sınıf, aynı zamanda kendi sınıflarının hangisi olduğunun adresini veriyordu. Onlar, burjuvaydılar.

Yukarıda bu makaledeki amaçlarımdan birinin de ilk Kemalistleri sınıf-aşırı konumlarından sınıf ilişkileri bağlamına indiren analizlerle eleştirel bir diyaloga girmek olduğunu belirtmişim. Behice Boran'ın "bürokratik burjuvazi" kavramını anlamlandırış biçimiyle kurduğum eleştirel diyalogdan sonra sıra böyle bir diyalogu Sungur Savran ve Taner Timur ile de kurmaya geldi. Türkiye burjuva devrimi üzerine çok önemli ve öncü bir analiz yapan Sungur Savran bu devrime önderlik eden bürokrasi hakkında bir tanımlama yapma noktasına geldiğinde onun "sınıfsal açıdan burjuva bir karakter taşıdığını" belirtiyor (Savran, 2022: 118, 120) ama merkezî bürokrasinin burjuva sınıfının bir bölümü ya da asli bir parçası olduğunu söylemiyor. Türkiye burjuva devrimi üzerine öncü bir çalışmaya imza atan Taner Timur ise bu devrimin öncülerini "küçük burjuva kökenli" olarak tanımlıyor ve onların burjuva eğilimlerinin güçlü bir burjuvazinin yokluğundan kaynaklandığını savunuyor (Timur, 1993: 50).

Önce Savran'ın teziyle ilgili bir soruyu gündeme getirelim: İlk Kemalistler ya da burjuva devrimi döneminin merkezî bürokrasi neden burjuva sınıfının bir parçası ya da bölümü olarak bu sınıfın asli bir bileşeni olarak değerlendirilmiyor da sadece "burjuva bir karakter" taşıdığı belirtiliyor. İlk Kemalistlerin burjuva bir karakter taşıması ne anlama geliyor? Burjuvazinin dünya görüşünü, halet-i ruhiyesini, amaçlarını veya yönelişlerini paylaşması anlamına mı? Bunlar ve bunların yanı sıra burjuva devrimine fiilen ve fikren önderlik etmeleri, neden burjuvazinin asli bir bileşeni olarak sayılmalarına yeterli olmuyor? Bunun ardında burjuva sınıfına dahil olabilmenin ancak devlet hayatı ve kamu görevi dışında üretim, mübadele veya dolaşım sürecinde konumlanmakla mümkün olabileceğine ilişkin bir varsayım mı yatıyor? Oysa, ilk Kemalistler fikirleri ve eylemleriyle, hayat tarzları ve halet-i ruhiyeleriyle, siyasal, ekonomik ve ideolojik icraatlarıyla Türkiye burjuvazisinin asli ve en önemli unsurlaydılar. Belirttiğimiz gibi; onlar, burjuvaydılar. Burjuva devrimleri üzerine yaptığı analizde burjuva devrimlerinin burjuvaların kendileri tarafından yapılmasının hiçbir şekilde zorunlu olmadığını belirten Alex Callinicos'un tezini (1989) bu argümanı destekleyecek şekilde yorumluyorum. Callinicos'un tezi, kanımca, burjuva devrimlerini fabrikatörlerin, armatörlerin, bankerlerin, tüccarların bizzat kendileri tarafından yapılmasının zorunlu olmadığını ima ediyor ama bu devrime önderlik edenlerin burjuva olmadığına ilişkin bir görüşe ilerlemiyor. Burjuva devrimleri burjuvazinin ekonomik dünyadaki bileşenlerinin aktif katılımı ve önderliğiyle gerçekleşmediği zaman burjuva devrimi olmaktan çıkmayacağı gibi, devrim burjuvazinin siyasal ve kültürel dünyadaki bileşenlerinin aktif katılımı ve önderliğiyle gerçekleştiği zaman bunlar da burjuva olmaktan çıkmaz.

Şimdi Timur'un teziyle ilgili bazı sorular soralım ve bunları yanıtlamaya çalışalım: İlk Kemalisterin “küçük burjuva kökenli” olması ne anlama geliyor? Aile kökenlerinin burjuvazinin alt katmanlarından olması anlamına mı yoksa onların sınıfsal konum olarak burjuva olmamakla birlikte burjuvazinin dünya görüşünü paylaşmaları anlamına mı? İlk Kemalister köken olarak küçük burjuvayken (yani ilk başlarda) sonradan (yani burjuva devrimine önderlik ederken) sınıfsal olarak nasıl konumlanmışlardır? Timur, bazen “asker ve sivil kadrolar” bazen de “asker ve sivil devrimci aydınlar” olarak tanımladığı (1993: 57, 60) ilk Kemalisterin devrim sürecinde burjuva sınıfının asli bir bileşeni ya da parçası olduğunu belirtmiyor, “güçlü” bir burjuvazinin olmadığı koşullarda “burjuvalaşma eğilimi” sergilediklerini savunuyor (1993: 60). Timur'un ilk Kemalister ile burjuvazi arasındaki ilişkileri “köken” ve “eğilim” gibi kelimelerle tarif etmesi onları burjuva sınıfının asli bir parçası olarak ele almamasından kaynaklanıyormuş gibi görünüyor. Timur'un ilk Kemalisterin “burjuva eğilimleri” olarak tanımladığı yönelişlerini “burjuvazinin güçsüzlüğüne” bağlaması ise muhtemelen “güç”ü ekonomik dünyada aramasından kökleniyor. Oysa burjuvazinin gücü ekonomik, ideolojik ve siyasal alanlardan sadece birinde (ekonomik alanda) aranamayacağı gibi bu sınıfa ait olmak da ekonomik sermaye şartına bağlanamaz. Ayrıca “devrimci aydın” kavramı da ilk Kemalisterin burjuva devrimcileri ya da burjuva aydınları olduğu gerçeğini belirsizleştirmez.

Burada son bir noktaya daha dikkati çekmek gerekiyor: Millî Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluş dönemi bürokrasisinin Türkiye burjuvazisinin bir kanadı ve asli bir bileşeni olduğunu iddia etmek, bu kanadın kendi başına bir toplumsal sınıf olduğuna ilişkin iddiadan apayrı bir şeydir. Hatırlanacağı ve yukarıda dikkat çekildiği üzere Türkiye'nin kuruluş döneminde bürokrasinin kendi başına bir sınıf olduğunu iddia eden ve bürokrasiye burjuvaziyi yaratmak gibi mucizevi güçler atfeden yazarlar vardı. Türkiye'nin kuruluş döneminde bürokrasinin kolektif burjuvazinin ya da kolektif kapitalist sınıfın bir parçası olduğunu ve bu sınıfın diğer bölümlerinin gelişiminde önemli bir rol oynadığını öne sürmek, ilk Kemalisteri sınıf-aşırı bir konuma yerleştirmek kadar ona olmayan burjuvaziyi yaratan kendi başına bir sınıf niteliği atfetmekten de çok daha başkadır.

Örnekler ve Bazı Sorular

Buraya kadar ilk Kemalister için “onlar, burjuvaydılar” noktasına kuramsal tartışmalardan olgulara doğru bir yol kat ederek ulaşmaya çalıştım. Şimdi, Marx'ın sınıf kavramını kullanımındaki esneklik, Eşitsiz ve Gelişme perspektifindeki genişlik ve Althusserci okulun bazı kavramlarının sağladığı derinlikle yürütmeye çalıştığım tartışmayı dünya bağlamından kavramsal kullanımlar ve örnekler düzlemine taşımayı deneyeceğim.

Yukarıda Marx'ın sınıf kullanımı üzerinde durulurken Marx'ın toplumsal sınıfların ideolojik temsilcilerinden ve sözcülerinden bahsettiğini, belirli bir toplumsal sınıfın sözcüsünün ya da temsilcisinin başka bir sınıfa değil bizzat sözcülüğünü ve temsilciliğini yaptığı sınıfa dahil edilebileceğini belirtmiştim. Türkiye burjuva devrimine öncülük eden, modern kapitalizmin temellerini atan, burjuvazinin öteki dilimlerinin güçlenmesi ve gelişmesi için yollar açan ve Sungur Savran'ın deyişle "uygarlık transplantasyonu"nu (Savran, 2014: 65) kotaran ilk Kemalistler Türkiye burjuvazisinin asli bir parçası olarak değerlendirilmeyecekse hangi sınıfın bir parçası olarak değerlendirilebilir? Burjuva devriminin öncüleri burjuvalar değilse kimlerdir?

Bertell Ollman, yüksek devlet bürokrasisinin hem seçilmiş hükümet hem de iş dünyası üzerinde hakimiyet sahibi olduğu Japonya üzerine yazdığı çok ilginç bir çalışmada "Marksist sınıf analizinin amacı kimsenin ve hiçbir şeyin hareket etmediği tarih dışı bir sınıflandırma şemasına ulaşmak değil, toplumların bir bütün olarak işleyişlerini ve dinamiklerini açıklamaktır; ve bu da sınıf çizgilerinin çiziminde ve yeniden çiziminde belirli bir esnekliğe izin verir ve hatta bunu gerekli kılar" der (Ollman, 2011b: 76). Ollman, Japonya örneğinde yüksek devlet bürokratlarının özgül rolünü incelerken bunların sermayenin ihtiyaç duyduğu yasal düzenlemeleri yaptıklarını, gerekli sermaye ve uzmanlığı sağladıklarını, daha da öteye geçerek ekonominin bütün sektörleri için stratejiler geliştirdiklerini ve öncelikler belirlediklerini, nihayetinde de bir bütün olarak burjuvazinin "planlayıcı kolu" olarak çalıştıklarını ortaya koyar. Ollman, bu işlevleri yerine getiren ve "nihai iktidar kaynağı" olan bürokrasinin burjuva sınıfına dahil edilmesi gerektiğini görür. Bu görüş açısını kazandıktan sonra da toplumsal sınıfları tarih dışı bir tasnifmişçesine düşünerek burjuvaziyi kapitalist ekonominin sadece üretim, mübadele ve dolaşım alanlarında aramanın hatalı olduğuna dikkat çeker (Ollman, 2011b: 67-68). Ollman'ın Japonya üzerine çözümlemesinde burjuvazinin sınırları üretim araçlarının hukuken sahibi olmak ya da olmamak kriterine göre çizilmez. Ollman, Japonya toplumunun işleyişini ve dinamiklerini gözlemleyerek burjuvaların bir kısmının devlet hizmetinin içinde ve bir kısmının da devlet hizmetinin dışında yer aldığını saptayarak burjuva sınıfı nosyonunun yüksek devlet bürokratlarını ve kapitalizm yanlısı partilerdeki önde gelen politikacıları içerecek şekilde genişletmenin zorunlu olduğu sonucuna ulaşır (Ollman, 2011b: 76).

Eşitsiz gelişmenin Japonya toplumunda özgül işleyiş dinamiklerine ve özgül sınıf oluşumlarına yol açması, sınıf kavramının kullanımında esnek davranmayı ve toplumsal sınıf sınırlarını bu özgül dinamiklere göre genişletmeyi gerektirmiştir. Japon kapitalizminin hem oluşumunda hem de gelişim süreçlerinde belirleyici ve özgül bir rol oynayan Japon üst düzey bürokratlarını burjuvazinin bir parçası olarak ele almak ve bu sınıfın içine dahil etmek böylece mümkün olmuştur. Kapitalizme zamansallıkta gecikmeyle giren ve kapitalleşme süreçlerinde devletin ve

bürokrasinin önemli roller oynadığı bazı başka ülkelerde de bürokrasi burjuva sınıfının içine yerleştirilmiştir. İtalya, bunun örneklerinden biridir. Bu ülkede bürokrasinin burjuva sınıfının bir parçası olduğunu belirtmek için özgün bir kavram kullanılmıştır: *borghesia burocratica* (Meriggi, 2015: 415). Bu kavramın Türkçe karşılığı bu makalede geçen “bürokratik burjuvazi”ye karşılık gelmektedir. Buna karşılık, bürokrasinin modern burjuva sınıfının bir parçası değil, eski düzenin bir parçası olarak görülebildiği örnekler de vardır. 19. yüzyıl İngiltere’si bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Bu dönemde İngiltere’de kapitalizmin gelişimi bakımından başat olan kesim iş adamları, bankerler ve öteki girişimcilerdi. Yüzyılın ilk on yıllarında bürokratlar daha ziyade eski düzenin bir parçası olarak görülüyordu (Kocka, 2015: 35).

Bu tarihsel örnekler bize bürokrasinin burjuvazinin asli bir bileşeni olabileceği tarihsel süreçler ve özgül koşullar olabileceğini gösteriyor. Fakat bu örnekler, bürokrasinin her zaman ve her yerde burjuva sınıfının asli bir bileşeni olarak değerlendirebileceği anlamına gelmiyor. Önemli olan, merkezî bürokrasinin sınıfsal konumunun özgül koşullara göre değişkenlik gösterebileceğinin farkında olmak ve sınıf kavramının sınırlarını özgül koşullara göre çizme esnekliğini gösterebilmek.

Burada şöyle bir soru ortaya çıkıyor. Sınıf kavramının sınırlarının özgül koşullara göre genişletilebilir ya da daraltılabilir oluşu, Marksist sınıf kavramının özünü boşaltmak ya da onu biraz sulandırmak anlamına gelmiyor mu? Eğer Marx’ın sınıf kavramını sadece ekonomik kategorilerle ve statik olarak düşünürsek evet. Ama daha önce de belirtildiği gibi Marx açısından “toplumsal sınıf” karmaşık bir “ilişki”dir ve ayırt edici toplumsal ve ekonomik koşulların (yani üretim tarzındaki konuma eşlik eden koşulların) yanı sıra, bir grubun benzer şekilde oluşmuş diğer gruplarla karşıtlık, kültürel düzey, sınıf ideolojisi ve sınıf bilinci, sınıf içi iletişim, sınıflar arası mücadele gibi başka yönleri de içerir (Ollman, 2011a: 83). Öyleyse, belirli bir tarihsel dönemde bu yönlerden hangileri öne çıkıyorsa onlar arasındaki kombinasyonlar sınıf kavramının kapsamını oluşturabilir. Ancak, toplumsal yapı sürekli değişim halindedir, o değıştikçe de sınıflar arasındaki ve sınıflar içindeki ilişkiler de değışir. Sınıf kavramının sınırları bu değışimi ve bu değışim içindeki ilişkileri aktarabilmek için o tarihsellikte öne çıkan yönlerle göre yeniden çizilir. Mesele her zaman ve her yerde geçerli bir sınıf şemasıyla toplumun fotoğrafını çekmek değildir; mesele sınıf ilişkilerini çatışmalı ve dinamik bir ilişki olarak kavramaktır. “Yalıtılmış bir sınıf kuramsal bir konu değil, bir saçmalaktır” (Bensaïd, 2009: 111).

Bunları söylemek, Marx’ın çalışmalarında kapitalistler-toprak sahipleri-işçiler şeklindeki tasnifin daha geniş bir rol oynadığını ve sınıfı belirlemede üretim tarzı ile kurulan ilişki ölçütünün daha önemli olduğunu yadsımak anlamına gelmez (Ollman, 2011a: 84). Zira, üretim sürecindeki bağlantılar ve karşıtlıklar sınıfın temelidir (Wood, 2000: 95). Türkiye burjuva devriminde ilk Kemalistlerin ya da merkezî

bürokrasinin Türkiye burjuvazisinin asli bir bileşeni olarak kabul edilmesi de aslında yine bu temele dayanmaktadır. İlk Kemalistler (yani bürokratik burjuvazi) Türkiye’de kapitalizmin gelişiminin temellerini kurmakla kalmamış, bu temelin burjuvazinin çıkarlarına göre atılmasının, üretim sürecinin sermaye birikimini mantığının kurallarına göre örgütlenmesinin koşullarını hazırlamıştır.

Tekrar konumuzun olgusal yönüne dönecek olursak; Türkiye burjuva devriminde ideolojide, kültürde, sınıf bilincinde ve liderlikte burjuvazinin bürokratik kanadı, yani burjuvazinin askerî, siyasî ve idari temsilcileri ön plana çıkmış ve bu kanat nihai iktidar kaynağını elinde tutmak suretiyle Türkiye kolektif burjuvazisinin sürükleyici dinamiği olmuştur. Burjuvazinin asli bir bileşeni olarak konumlanan bürokratik burjuvazi ekonomik, ideolojik ve siyasal alanlardaki köklü dönüşümlere liderlik etmiştir.

Ancak dikkat edilmelidir ki toplumsal sınıflar, kendilerini oluşturan bireylerin üstünde bir gerçek değillerdir. Bu şekilde bir düşünüş toplumsal sınıfları mitsel birer fail haline getirir. Toplumsal sınıflar ne bir üst-özneyi (*super-subject*) temsil ederler ne de basitçe bireyler arası bir örüntüden ibarettirler. Sınıflar, yalnızca diğer sınıflarla çelişkili bir ilişki içinde var olurlar (Bensaïd, 2009: 100-101). Bunu yadsımak, toplumsal sınıfları tek iradeli, tutarlı, homojen birer fail olarak görmek anlamına gelir. Bu görüş açısı ise toplumsal sınıfları önceden yazılmış bir senaryonun baş rol oyuncularını olarak ele almayı beraberinde getirir (Boratav, 2022: 193). Oysa hayat ve gerçeklik böyle değildir. Her toplumsal sınıfın ve toplumsal sınıf içi bölümlerin içinde çeşitlilikler, çelişkiler, ihtilaflar, içsel çıkar çatışmaları, yanlış bilinç öğeleri ve nihayetinde sınıflar ve sınıf içi bölümler insanlardan oluştuğu için öngörülemezlikler vardır.

Bu makalede ilk Kemalistler olarak adlandırdığımız bürokratik burjuvaziye mitsel bir fail olarak görmeyeceksek, onun tek iradeli, tutarlı ve homojen bir burjuva grubu olmadığını idrak etmek durumundayız. İlk Kemalistlerin bazı durumlarda kendi içlerinde kopuşlara da yol açabilen farklı eğilimlere sahip bir grup olduğu bir gerçektir. Sadece; saltanatın imha edilip edilmemesi ve modern Türkiye devletinin biçiminin cumhuriyet olup olmaması gerektiği konusunda büyük bir anlaşmazlık yaşadıklarını ve bu anlaşmazlık vesilesiyle içten bölündüklerini (Ahmad, 1993: 55-56) hatırlamak bile bu konuda çarpıcı bir örnek oluşturur. Ayrıca bürokratik burjuvazinin, burjuvazinin diğer bölümleriyle ihtilafa düştüğü ya da gerilimler yaşadığı uğraklar da olmuştur. Ancak burada önemli olan evrimci ya da devrimci, hızlı ya da yavaş, radikal ya da mutedil yollardan hangisini önerirlerse önerinler ve önerdikleri yollar hakkında ne kadar kavga ederlerse etsinler Türkiye’nin kapitalist uygarlığın yörüngesine sokulması konusunda fikir birliği içinde olmalarıdır. Bütün ihtilaflarına rağmen aralarında anlaşıkları konu da kapitalist gelişmenin doğasına uygun olarak Türkiye toplumunu sermayenin mantığına göre yeniden şekillendirmek ve bu yeniden şekillenişte emekçi sınıflarla

sermayenin öz mantığına göre ilişki kurmaktır. Marx'ın "ayrı ayrı bireyler sadece başka bir sınıfa karşı ortak bir mücadele yürütmek zorunda kaldıkları sürece bir sınıf oluştururlar başka bakımlardan rakipler olarak birbirleriyle düşmanca ilişkiler içindedirler" (Marx ve Engels, 1998: 85) şeklindeki sözlerini bu özgül bağlam içinde düşünmek anlamlı olacaktır.

Şimdi yanıtlamamız gereken önemli sorulardan biri, Türkiye burjuva devrimi sürecinde bürokratik burjuvazi olarak konumlandığımız kesimi neden "ilk Kemalistler" olarak adlandırdığımızla ilgilidir. Bu sorunun yanıtı, bizim "süreç ve ilişki" olarak kavradığımız sınıfların yapılarının ve kombinasyonlarının durmaksızın değişen dinamik bir akışa sahip olmasında yatar. Eğer sınıf, zaman içinde toplumsal ilişkilerde, kurumlarda ve değerlerde gözlemlenebilecek bir ilişki ve süreçse, bir tarihsel üretim biçiminin başlangıcındaki sınıf ile daha sonraki aşamalarındaki sınıf aynı sınıf olamaz (Wood, 2000: 99-100). Aynı şey sınıf içi dilimler ya da gruplar için de geçerlidir. Millî Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki Kemalistler ile örneğin günümüz Kemalistlerinin aynı olduğunu kim söyleyebilir? Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Kemalistlerin siyasal, ideolojik ve ekonomik hayattaki yerleriyle mesela 1950'lerdeki yerlerinin bire bir aynı olduğunu kim öne sürebilir? Ya da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecindeki Türkiye burjuvazisi ile günümüz Türkiye burjuvazisinin aynı burjuvazi olduğunu kim iddia edebilir?

Türkiye burjuvazisinin kendisi de iç bileşenleri de bu bileşenler arasındaki kombinasyon da tarihsel süreç ve ilişkiler içinde değişmiştir. Bürokratik burjuvaziyi burjuvazinin tümü içinde öne çıkararak zamansallıktaki kırılma ilerleyen dönemlerde ve başka koşullarda yeni bir kırılmayla bu sefer bürokratik burjuvaziyi burjuva sınıfının tümü içinde geri plana itmiştir. Bürokratik burjuvazi Türkiye burjuva devrimi sürecinde toplumun siyasal ve ideolojik (askerlikte, siyasette, askeriyede, eğitim, kültür ve basın hayatında) alanlarında konumlanmış, siyasal ve toplumsal devrimin önderliğini bu konumlardan icra etmiştir. İcra kudreti onu burjuvazinin üretim dünyasındaki katmanlarına göre devrim yılları boyunca daha güçlü kılmıştır. Ancak başka faktörlerin yanı sıra "Cumhuriyet Türkiye'sinde kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu" olarak izledikleri devletçiliğin de katkılarıyla (Boratav, 2006: 25), üretim dünyasındaki burjuvazinin gelişiminin yollarını açan bürokratik burjuvazinin onun karşısındaki konumu zamanla zayıflamış ve burjuvazinin içsel kombinasyonu süreç içinde farklılaşmıştır. Yani önde olan geriye, geride olan ise ileriye doğru hareket edebilmiştir. Zamansallıktaki gecikmeler ve kırılmalar tekraren yaşanabilmiştir. Beri yandan Türkiye burjuva devriminde Türkiye burjuvazisinin en önemli dilimini oluşturan Kemalistler de (ve Kemalizm de) zamanla metamorfoza uğramıştır. Bu değişim ve farklılaşma başka bir çalışmanın konusu olabilir ve olmalıdır. Ancak burada önemli olan, sınıf bileşenleri arasındaki ilişkilerin, ağırlıkların, yer değiştirmelerin, yerinden olmaların ve kombinasyonların dinamizmine odaklanmanın son derece önemli olduğunun farkına varmaktır.

Bir başka çalışmada belirtildiği gibi akademik düzeyde Türkiye burjuvazisi üzerine yapılan çalışmalar son derece sınırlıdır (Atılğan, 2019). Bu alandaki literatür o denli zayıftır ki olası hatalı eğilimlerden bile mahrumdur. Şöyle ki: Korkut Boratav, Çağlar Keyder'in *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* kitabı hakkında yazdığı eleştiride Türkiye üzerine sosyal bilimlerin değişik disiplinlerinden yapılan çalışmalarda iki tür olası sapmadan bahseder. Bunlardan biri ampirisizmdir; ayrıntılı arşiv araştırmalarına haddinden fazla yer verirken toplumsal sistemlerin tarihsel hareketlerini açıklamayı hedefleyen toplum teorilerinden ve soyutlama düzeylerinde inşa edilmiş kavramlardan yararlanma eğilimi göstermez. İkinci türden sapma ise teorisisizdir; kuramsal modellere aşırı bağımlı kalırken ampirik malzemeyi seçici bir şekilde ve önceden oluşturulmuş kuramsal şemayı doğrulamak üzere kullanır (Boratav, 2022: 192). Türkiye burjuvazisinin gelişim merhaleleri üzerine yapılan çalışmalar her iki yöndeki hatalı eğilimlere açık olarak ve eleştirel diyaloglarla gelişebilecek ve olgunlaşabilecektir. Türkiye burjuvazisi üzerine yapılacak çalışmalarda hataları eğilimlerin ortaya çıkmış olması değil, hatalı eğilimlerle tartışılabilir bir zeminin henüz ve yeterince kurulamamış olması tuhaftır. Türkiye'de burjuva sınıfının oluşumu, bileşenleri, içsel ilişkileri ve değişimi üzerine yapılacak ampirik araştırmalar arttıkça teorik olarak yeni sorular ve tartışmalar ortaya çıkabilecek, teorik plandaki yeni soru ve tartışmalar da başka ampirik araştırmaları tahrik edebilecektir.

Sonuç

Bu makalede üzerlerine çok şey yazılan ama sınıfsal aidiyetleri ve ilişkileri üzerinde yeterince durulmayan ilk Kemalister hakkında kuram ve kavramlar ile olgular arasında bir tartışma yürütmeye çalıştım.¹¹ İlk Kemalisterin sınıf-aşırı bir konumu haiz oldukları ya da sınıfları yaratan üstün bir pozisyonda bulduklarına ilişkin tezlerle girdiğim tartışmanın argümanlarından biri Millî Mücadele ile başlayıp Cumhuriyetin kurulmasıyla devam eden burjuva devriminin farklı evrelerine liderlik eden ilk Kemalisterin neden Türkiye burjuvazisinin asli bir bileşeni olarak değerlendirilmediğiyle ilgiliydi. Türkiye'de "burjuva" denince sanayici, banker, büyük tüccar gibi tiplerin akla gelmesi ve Türkiye burjuva devriminde bu tiplerin

¹¹ Bu makalede yürütmeye çalıştığım tartışma ve yapmayı denediğim analiz kendisini Marksist sınıf teorisinin çizdiği çerçeveye yerleştiriyor. Türkiye burjuva devriminin öncülleri olan ilk Kemalisterle ilgili olarak elit teorilerini temel alan analizler de elbette yapılabilir. Bu makalede formüle edilen sorunsala elit teorileri içinden yanıt aranabilir ve bu türden çalışmalarla benim kurmaya çalıştığım teorik çerçeve üzerinden tartışmalara da girilebilir. Ancak bunlar mevcut makalenin sınırlarının dışında kalmaktadır. Elit teorileri için bkz. (Bottomore, 1964). Modern Türkiye'nin oluşumunu da kapsayacak şekilde elit teorilerine yaslanan çalışmalar için bkz. (Frey, 1965; Açikel, 2007).

yeterince görülmemesi modern Türkiye'nin kuruluş zamanlarında burjuvaziyi görünmez kılıyor, bu da Kemalistlerin kayıp burjuvazinin içinde konumlandırılmasının bir beyhude çabaymış algılanmasına yol açıyordu.

Daha gerçekçi bir analiz için böylesi bir algıya yol açan kuramsal perspektiften uzaklaşmak gerekir. Sınıf kuramının temeli üretim sürecindeki bağlantılar ve karşıtlıklar olmakla beraber Marx'ın sınıf kavramını son derece esnek bir şekilde kullandığının, sınıfın sınırlarının odaklanılan özgül koşullara ve ilişkilere göre yeniden ve yeniden çizilebileceğinin idrakinde olmak ilk Kemalistlerin sınıfsal aidiyetleri ve sınıfsal konumları hakkında düşünmek için önemli bir açığı sağlar. Bu açı, toplumsal sınıfları işyeri-patron-işçi düzleminden daha başka düzlemlerde de görebilecek bir geniş görüş verir. Bunun yanı sıra toplumların büyüklük, kültür, siyasal örgütlenme, maddi veya gayri maddi üretim bakımından değişkenlik göstereceğine ilişkin nesnellikten hareket eden Eşitsiz ve Bileşik Gelişme kuramı ve Althusserci okulun zamansallıkta farklılıklar gibi bazı önemli kavramları bu görüş açısını daha geliştirmeyi mümkün kılar. Bu görüş açısıyla kapitalizme geç ve kendine özgü yerel ve uluslararası koşulların etkileşimi içinde giren Türkiye'de burjuva devriminin bürokratik burjuvazi önderliğinde yapıldığı görülebilir. İlk Kemalistler olarak da adlandırdığımız bürokratik burjuvazinin burjuva devriminin üzerinde yükseldiği tarihsel koşullarda Türkiye burjuvazisinin asli bir bileşeni olduğu böylece anlaşılabilir. Ancak bürokratik burjuvazinin Türkiye burjuvazisinin oluşum sürecindeki yeri ebedi olmayacaktır.

Modern Türkiye tarihine ilişkin bazı yorumlarda kültürlü olan burjuvalar sermayesi olmadığı için, sermayesi olan burjuvalar da kültürlü olmadığı için burjuva sayılmayabiliyor. Bu, kuramsal olarak da ampirik olarak da metodolojik olarak da tarihsel olarak da hatalı bir tutumdur. Burjuvazi kendi içinde eşitsiz gelişen bir sınıftır. Bölümlerinden biri kültürel olarak diğeri ise ekonomik olarak ileri gidebilir ya da gecikebilir. Zamansallıkta farklılık burada da işlediği için yeni kırılmalar mümkündür. Bugün kültürel olarak geride olan süreç içinde ileriye doğru hareket edebilir ya da tersi.

Sonuç olarak: Burjuvazi “alacalı” (*multi-coloured*) bir sınıftır (Gay, 1998: 386). Farklı renklerden (yani sanayiciler, tüccarlar, aydınlar, bürokratlar, siyasetçiler gibi farklı bileşenlerden) oluşur. Türkiye burjuvazisi de ideolojik temsilcileri, paşaları, bürokratları ve siyasal sözcüleriyle; bunların yanı sıra tarımsal sınıflardan ve ticaret erbabından burjuva sınıfına geçiş yapan kimselerle ve elbette “bircümle sanayi kollarından” iş insanlarıyla oluşmuştur. Bu sınıf; tarihin, dünya sisteminin ve kapitalist üretim tarzının içinde durmaksızın aktığı için hangi renginin (yani hangi bileşenin) baskın olacağı zamana, koşullara, ilişkilere göre değişim göstermiştir. Türkiye burjuva devriminin oluşum ve gelişim merhalelerinde bu alaca sınıfa baskın rengini veren burjuvazinin bürokratik kanadı ya da bürokratik burjuvazi olmuştur.

Extended Summary

This article is about the class position of the early Kemalists, who were pivotal in the victory of the National Struggle and the establishment of the Republic in Turkey. The article's argument is that the early Kemalists were an essential component of the bourgeoisie in modern Turkey, in its formation period.

Early Kemalists were referred to as the "military-civilian intelligentsia," "revolutionary avant-garde," "energetic forces," "revolutionary cadre," "state class," "bureaucratic class," or "modernising elite" by certain authors who wrote about the history of modern Turkey. These authors, despite having divergent viewpoints, considered the first Kemalists as superior to society and the nation; they portrayed them as being independent of classes, not belonging to any class, or constituting a class on their own. The early Kemalists were viewed as a social group with the ability to establish social classes or prevent their formation as a result of this viewpoint assigned to them.

The positioning of the early Kemalists as trans-class by the aforementioned authors stemmed from the fact that they did not see Turkish capitalism as equivalent to Western European capitalism, and they did not see Turkey's social classes as similar to those in Western Europe. Because Turkish capitalism was not considered equivalent to modern Western capitalism, and Turkey's social classes were not considered equivalent to modern social classes, the Kemalists, Turkey's founders, could not be associated with capitalism and the bourgeoisie. In other words, the early Kemalists were positioned in a country without capitalism and the bourgeoisie. In these analyses, the bourgeois who had capital during modern Turkey's founding period were not considered bourgeois because they were not cultured, and the cultured bourgeois were not considered bourgeois because they did not have capital.

Behind this perspective lie three important problems. The first problem is that the concept of "class" is thought of in terms of sharp schemes and established images. When class is conceived only in terms of economic categories and mentally visualized in fixed images, it is assumed that the bourgeois can only be manufacturers, industrialists, merchants or bankers. Since the early Kemalists did not fit these stereotypes, it was not believed that they could be an essential component of the bourgeoisie. The second important problem is that the writers who placed the early Kemalists in a trans-class position tended to think in a distorted form of Max Weber's concept of the "ideal type". As a result, the same types of the bourgeoisie, bourgeois revolution, and capitalism that emerged in Western Europe were sought in Turkey, and when they were not found, it was concluded that none of them existed in Turkey. The linear theory of history, which dominates modern Turkish literature, is the third major problem. This means that the only way for the backward countries to catch up to the developed countries

will be to travel along the same path they have. Therefore, it would be incorrect to expect a bourgeoisie and capitalism in a backward country as they exist in a developed country. According to this viewpoint, the bourgeoisie and capitalism can either emerge at a later stage in backward countries or a classless nation can be built by preventing their formation.

The way to overcome these problematic perspectives may be to reinterpret the founding process of modern Turkey, based on the flexibility of Marxism's theory of social class and the broad perspective of the theory of Uneven and Combined Development.

When his texts are read carefully, it is seen that Karl Marx uses the concept of class flexibly when analysing the economic, political and ideological levels of society. For Marx, class is a dynamic relationship and consists of different internal layers. The bourgeoisie, for instance, consists of different components such as industrialists, traders, intellectuals, bureaucrats and politicians. When analysing class relations in the founding period of modern Turkey, the inadequacy of looking only at industrialists and merchants to locate the bourgeoisie emerges; the components of the bourgeoisie in ideology, culture, politics, and the military should also be focused on.

The Theory of Uneven and Combined Development helps us to understand that capitalism will not emerge in the same way in uneven countries, the bourgeois revolutions that lay the groundwork for this type of society will not occur in the same way in every country, the class-leadership in bourgeois revolutions will not form in the same way in every country, and the roles of the internal layers of the bourgeoisie may differ during the revolution process.

When we examine the formation period of modern Turkey with the aid of a flexible understanding of Marx's theory of class and the broad perspective of the Theory of Uneven and Combined Development, we can recognise that the early Kemalists were not a classless social stratum, but in fact, they were an essential component of the bourgeoisie. With their worldview, the nature of the revolution they led, their cultural tendencies, and their hostility to the working class and socialist thought, the early Kemalists belonged to the bourgeois class and were a significant part of it. However, neither was Kemalism a fixed idea nor was the class position of the Kemalists eternal. The position of the Kemalists, who formed the essential component of the Turkish bourgeoisie in the Turkish bourgeois revolution, and Kemalism, their ideas, would undergo metamorphoses in time.

Beyan

“Kayıp Burjuvazinin Peşinde: İlk Kemalistler Üzerine Bir Sınıf Analizi” başlıklı makalemden herhangi bir kişi veya kurumla çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederim.

Bu makale, TÜBİTAK 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında King's College London'da yürüttüğüm araştırma projesi sırasında üretilmiştir. Desteklerinden ötürü her iki kuruma da teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, O. (2019) “Paris 1871 and Fatsa 1979: Revisiting the Transition Problem”, **Globalizations**, 16(4), 404-423.
- Açıkl, F. (2007b) “Model-Bağımlı Modernleşme: Seçkinler ve Osmanlı-Türk Modernliğinin Bilişsel-Kurumsal Repertuarı Üzerine Kavramsal Bir Deneme”, Ferdan Eregut & Aysen Uysal (Ed.), **Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Sorunsallar ve Paradigmalar** içinde, Ankara: Dipnot Yayınları: 91-130.
- Ahmad, F. (1993) **The Making of Modern Turkey**, New York: Routledge.
- Althusser, L. (1970) “From Capital to Marx’s Philosophy”, L. Althusser & É. Balibar (Ed.), **Reading Capital** içinde, London: New Left Books.
- Anievas, A., ve Nisancıoğlu, K. (2015) **How the West Came to Rule: The Geopolitical Origins of Capitalism**, London: Pluto Press.
- Atılgan, G. (2010) “Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkanlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar”, **Praksis**, 21, 47-76.
- Atılgan, G. (2019) “Manzaralar’daki Burjuvalar : Nâzım Hikmet’in Kaleminden Türkiye Burjuvalarının Dünyası”, **Çalışma ve Toplum**, 60, 231-258.
- Avcıoğlu, D. (1968) **Türkiye’nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S. (1932) **İnkılap ve Kadro: İnkılabın İdeolojisi**, Ankara: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Balibar, É. (1970) “The Basic Concepts of Historical Materialism”, L. Althusser & É. Balibar (Ed.), **Reading Capital** içinde, London: New Left Books: 199–308.
- Bensaïd, D. (2009) **Marx for Our Times: Adventures and Misadventures of a Critique** (Çev. G. Eliot), London: Verso.
- Boran, B. (1962) “Marksist Metot Nedir?”, **Yön**, 50, 13.
- Boran, B. (2021) **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2006) **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2022) **Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Bottomore, T. B. (1964) **Elites and Society**, New York: Basic Books.
- Callinicos, A. (1989) “Bourgeois Revolutions and Historical Materialism”, **International Socialism Second Series**, 43, 113–171.
- Gay, P. (1998) **Pleasure Wars: The Bourgeois Experience, Victoria to Freud**, New York, London: W.W. Norton & Company.
- Frey, F. W. (1965) **The Turkish Political Elite**, Cambridge: M.I.T. Press.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2021) **Ankara**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (1987) **State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development**, London, New York: Verso.

- Kocka, J. r. (2015) “Avrupa Modeli ve Almanya’da Durum”, Kocka & A. Mitchell (Ed.), **19. Yüzyıl Avrupa’sında Burjuva Toplumu** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 13-46,
- Löwy, M. (2010) **The Politics of Combined and Uneven Development: The Theory of Permanent Revolution**, Chicago: Haymarket Books.
- Mardin, Ş. (1973) “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?” **Daedalus**, 102(1), 169-190.
- Marx, K. (1853) “The Future Results of British Rule in India”, **New York Daily Tribune**, August 8.
- Marx, K. (2014) **Kapital** Cilt 1 (Çev. N. Satlıgan ve M. Selik), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2016) **Fransa’da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850** (Çev. E. Özalp), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2021) **Kapital** Cilt 3 (Çev. M. Selik ve E. Özalp), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. ve Engels, F. (1995) **Collected Works** Vol.35, Karl Marx: Capital, Vol.1. London: Lawrence & Wishart.
- Marx, K., & Engels, F. (1998) **The German Ideology**, Amherst, New York: Prometheus Books.
- Marx, K., & Engels, F. (2010) **Collected Works**, Vol. 40, London: Lawrence & Wishart.
- Marx, K., & Engels, F. (2018) **Komünist Manifesto** (Çev. N. Satlıgan) İstanbul: Yordam Kitap.
- Meriggi, M. (2015). “İtalyan ‘Borghesia’sı”, J. Kocka ve A. Mitchell (Ed.) **19. Yüzyıl Avrupa’sında Burjuva Toplumu** (Çev. U. Kocabaşoğlu) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 409-422.
- Ollman, B. (2011a) **Diyalektiğin Dansı: Marx’ın Yönteminde Adımlar** (Çev. C. Saraçoğlu), İstanbul: Yordam Kitap.
- Ollman, B. (2011b) **Diyalektik Soruşturmalar** (Çev. C. Saraçoğlu, Trans.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Savran, S. (2014) “İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı”, N. Balkan, E. Balkan, & A. Öncü (Ed.) **Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP** içinde İstanbul: Yordam Kitap.
- Savran, S. (2022) **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Tahir, K. (1992) **Notlar: Çöküntü**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Timur, T. (1993) **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tanyol, C. (1962) “Türkiye’de Burjuva Meselesi”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim.
- Toprak, Z. (2014) **Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918**, İstanbul: Doğan Kitap.
- Toscano, A. (2014) “Transition Deprogrammed”, **South Atlantic Quarterly**, 113(4), 761–775.

- Trotsky, L. (1980) **The History of Russian Revolution**, New York: Pathfinder Press.
- Trotsky, L. (2010) “Introduction”, H. Isaacs (Ed.), **The Tragedy of the Chinese Revolution** içinde, Chicago: Haymarket Books, xi-xxii
- Weber, M. (2003), “Objectivity in Social Science”, G. Delanty and P. Strydom (Ed.), **Philosophies Of Social Science** içinde, Maidenhead: Open University Press, 107-120.
- Wood, E. M. (2000) **Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism**, Cambridge; Cambridge University Press.

